

Sisekaitseakadeemia

Finantskolledž

Margarita Vladimirskaia

**BREXITI MÕJU EESTI KAUBAVAHEKUSELE JA
RIIGIEELARVELE**

Lõputöö

Juhendaja

Indrek Saar, PhD

Tallinn 2018

SISEKAITSEAKADEEMIA LÕPUTÖÖ ANNOTATSIOON

Finantskolledž	Juuni 2018
<p>Töö pealkiri eesti keeles: Brexiti mõju Eesti kaubavahetusele ja riigieelarvele</p> <p>Töö pealkiri võõrkeeles: The Impact of Brexit on the Estonian trade and State Budget</p> <p><i>Lühikokkuvõte</i></p> <p>Lõputöö maht on 44 lehekülge. Lõputöö uurimisprobleem seisneb selles, et Brexit on jooksev protsess, mille mõju on raske hinnata. Töö eesmärk on analüüsida, kuidas mõjutab Brexit Euroopa Liidu ja Eesti eelarvet ja kaubavahetust. Peamised tulemused näitavad, et Ühendkuningriigi lahkumine mõjutab oluliselt Euroopa Liidu eelarvet ja selle jaotamist partnerriikide vahel. Eesti jaoks tähendab see Euroopa Liidust saadud toetuse langust ja sissemaksete kasvu. Ühendkuningriik on oluline kaubavahetuspartner Euroopa Liidule ning selle lahkumine mõjutab suuremas osas autotööstuse, tootmistoodete ja kemikaalide sektoreid ning vähemalt kümme Euroopa Liidu liikmesriiki. Eesti jaoks ei ole Ühendkuningriik üks suurematest partneritest ning Brexit ei mõjuta oluliselt Eesti turgu. Saadud tulemusi võib kasutada Euroopa Liidu uue mitmeaastase finantsraamistiku muutmise analüüsiks ning Eesti eelarve muutuste põhjalikuks analüüsiks seoses Brexitiga.</p>	
Lisad: CD, DVD	
Võtmesõnad: Euroopa Liit, eelarve, suhtelin eelis, mastaabisääst, fiskaalne föderalism, kaubavahetus.	
Võõrkeelsed võtmesõnad: <i>European Union, budget, comparative advantage, economics of scale, fiscal federalism, trading.</i>	
Säilitamise koht: Sisekaitseakadeemia raamatukogu	
<p>Töö autor: <i>Margarita Vladimirskaia</i></p> <p>Olen koostanud lõputöö iseseisvalt. Kõik lõputöö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, seisukohad, kirjallikest allikatest ja mujal allikates saadud info on nõuetekohaselt viidatud. Olen nõus oma lõputöö avaldamisega elektroonilises keskkonnas.</p> <p>Allkiri:</p>	
Vastab lõputöö nõuetele	
Juhendaja:	Allkiri:
Kaitsmisele lubatud	
Kolledži direktor:	Allkiri:

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. EUROOPA LIIDU EELARVE JA VABATURU EELISED	7
1.1 Vabaturust saadavad kasud	7
1.2 Euroopa Liidu eelarve ja fiskaalne föderalism	17
2. BREXITIGA KAASNEVAD MUUTUSED EUROOPA LIIDU JA EESTI EELARVELE	25
2.1 Otsene mõju Eestile läbi Euroopa Liidu eelarve.....	25
2.2 Brexiti kaudsed mõjud Eesti ja Euroopa Liidu kaubavahetusele	29
KOKKUVÕTTE.....	38
SUMMARY	41
VIIDATUD ALLIKATE LOETELU	42

SISSEJUHATUS

Euroopa Liitu kuulub 28 riiki, sealhulgas Eesti ja Ühendkuningriik. Kuna maailmas toimuvad pidevad muutused, muutub ka Euroopa Liit. Aastate jooksul on muutunud ühenduse koosseis ja suurus. Kuni 2016. aastani Euroopa Liidu riikide arv ainult kasvas, kuid kaks aastat tagasi toimus Ühendkuningriigis rahvahääletus, mille tulemuseks sai otsustatud, et Ühendkuningriik lahkub Euroopa Liidust. Lahkumisprotsessi nimeks sai Brexit, mis on liitsõna Ühendkuningriigi nimetusest (*Britain*) ja lahkumisest (*exit*). Ühendkuningriik on alati olnud Euroopa Liidu oluline liige ja kaubavahetuspartner. Ühendkuningriigi lahkumise mõju on märgatav, kuna Ühendkuningriik on üks Euroopa Liidu juhtriikidest, kes omab olulist mõju liidu sees tehtavatele otsustele ning kes on netomaksja ehk riik, kes maksab liidu eelarvesse rohkem, kui sealt tagasi saab (Eesti Pank, 2016, lk 18). Seega seisab Euroopa Liit uue väljakutse ees, mis toob kaasa muudatused ühenduse eelarves ja kaubavahetuses üldiselt.

Teema on aktuaalne, kuna Ühendkuningriik on oluline partnerriik Euroopa Liidus, kellega on ühendusel tihedaid suhteid ning Ühendkuningriigi lahkumine liidust muudab kindlasti liidu eelarvet. On teada, et Ühendkuningriik maksab 2 korda rohkem raha Euroopa Liidu eelarvesse, kui tema saab tagasi. Seega, liit jääb sellest rahast ilma ning tuleb mõelda ümber kogu rahapoliitika ja eelarve jaotamise plaan. (European Commission, 2017b). See muudab partnerriikide ja Eesti rahanduse toetuse suurust, nende positsioone teiste seas ja nõudeid.

Teema uudsus on selles, et Brexiti mõju Euroopa Liidu ja Eesti kaubavahetusele ja ei ole veel uuritud tervikuna, kuna teema sai alguse vaid 2016. aastal ning lahkumisprotsessi läbirääkimised ei ole veel lõppenud. Ühendkuningriigi lahkumine puudutab kogu Euroopa Liitu, sealhulgas ka Eestit, ning mõjutab seda nii otseselt kui ka kaudselt. Teadaolevalt ei ole antud teemat Eesti ülikoolides varem käsitletud.

Lõputöö probleem seisneb selles, et Ühendkuningriigi Euroopa Liidust lahkumine toob kaasa ühenduse eelarve muudatusi, mis mõjutab kogu liidu rahandust ning kaubavahetust, kuna Ühendkuningriik muutub kolmandaks riigiks. Kui Ühendkuningriik ei ole enam Euroopa Liidu liige, kaotatakse eelarves üle 10 miljardi eurot, mis moodustab umbes 15% kogu eelarvest (European Commission, 2017b). Selline muutus muudab oluliselt partnerriikide jõupositsioone,

nende panust eelarvesse ning järelikult ka liidust saadud toetusi. Samuti puudutab Ühendkuningriigi lahkumine ka Euroopa Liidu sisest kaubavahetust, kuna lahkuda otsustav riik muutub kolmandaks riigiks ning ei ole enam Euroopa Liidu vabaturul. Lõputöös püstitatud uurimisküsimus on järgmine: millised otsesed ja kaudsed mõjud kaasnevad Ühendkuningriigi lahkumisega Euroopa Liidust Eesti ja Euroopa Liidu jaoks?

Lõputöö eesmärk on analüüsida Ühendkuningriigi Euroopa Liidust lahkumisega kaasnevaid mõjusid Euroopa Liidu ja Eesti vahelisele kaubavahetusele ja Eesti riigieelarvele.

Töö eesmärgi saavutamiseks on püstitatud neli uurimisülesannet:

1. Anda ülevaade suhtelise eelise ja mastaabisäästu teooriatest, mis seletavad vabaturu eelist.
2. Anda ülevaade Euroopa Liidu eelarve koostamise ja jaotamise põhimõtetest, tuginedes fiskaalse föderalismi teooriale.
3. Analüüsida Ühendkuningriigi ja Eesti fiskaalseid suhteid Euroopa Liiduga.
4. Analüüsida Eesti ja Ühendkuningriigi kaubavahetuse statistikat.

Lõputöös kasutatakse kvantitatiivset ja kvalitatiivset uurimismetoodikaid erinevate andmekogumisviisidega. Teoreetilisest osast ülevaate andmiseks kasutatakse eesti- ja inglisekeelset erialakirjandust, uurimusi ja teisi relevantseid allikaid. Analüüsi osas viiakse läbi uuring, kasutades Eurostatistika ja Eesti Statistikaameti *online*-andmebaasides olevaid andmeid ning muid relevantseid allikaid.

Lõputöö koosneb kahest peatükist, mis on omakorda jaotatud kaheks alapeatükiks.

Esimese peatüki esimeses alapeatükis antakse ülevaade suhtelise eelise ja mastaabisäästu teooriatest ning tuuakse välja teooriate põhjal Euroopa Liidu vabaturu eeliseid. Esimese peatükki teises alapeatükis antakse Euroopa Liidu eelarve põhimõtetest ning fiskaalse föderalismi teooriast.

Kursusetöö teise peatüki esimeses alapeatükis analüüsitakse Brexitiga kaasnevad otseseid mõjusid ühenduse ja Eesti eelarvele. Teise peatüki teises alapeatükis uuritakse Brexitiga seoses tulenevad kaudseid mõjusid Euroopa Liidu ning Eesti kaubavahetusele.

1. EUROOPA LIIDU EELARVE JA VABATURU EELISED

1.1 Vabaturust saadavad kasud

Euroopa Liit on majandus- ja poliitiline liit, mille eesmärk on luua siseturgu, parandada liidu liikmete heaolu ning vältida sõjakonflikte. Vabaturu põhimõtteks on inimeste, kaupade, teenuste ja kapitali vaba liikumine (Silberg, 2014, lk 23). Need vabadused annavad rohkem võimalusi riikidevaheliseks kauplemiseks ning madalama hinna kehtestamiseks tänu suurema konkurentsile turul. Need on olulised tingimused, mis aitavad riikidel arendada oma majandust ning tõsta elanike elukvaliteeti.

Sellist Euroopa Liitu, mis meil praegu on, ei olnud alguses. Alates esimesest lepingust arendatakse Euroopa Liidu süsteemi jätkuvalt ning peamine rõhk seisneb selle süsteemi lihtsustamisel. Euroopa Liidu eelkäijaks sai 1948. aastal sõlmitud OEEC/OECD leping. Kokkuleppe peamiseks eesmärgiks oli kasvatada üles kaubandust riikide vahel, riigid peaksid olema majanduslikult iseseisvad ning vältida konflikte. Seega sai alguse Euroopa Sõe- ja Terasühendus (ESTK). 1950. aastal loodud Euroopa Aatomienergiaühendus (ECSC) ühines Euroopa riikidega ökonoomiliselt ja poliitiliselt selleks, et tagada rahu. (Silberg, 2014, lk 8)

Kuna varem sõlminud lepingud avaldasid positiivset mõju kogu liidule, otsustati laiendada koostöö majandussektoris ning moodustati Euroopa vaba turg, mis sai alguse Rooma lepinguga ning andis võimaluse vabaks liikumiseks inimestele, teenustele ja kaupadele piiride üleselt. Seega moodustati Euroopa Majandusühendus (European Economic Community, EEC). (Silberg, 2014, lk 12) Lõpuks koondati kõik kolm ühendust kokku ning nimetati Euroopa Ühenduseks. Seniselt tegeleb Euroopa Liit ühise majandusliiduna, kus partnerriikides on soodustatud võimalused majandusarenguks. Kui jälgida Euroopa Liidu partnerriikide arengut, võib tõdeda, et osalus Euroopa Liidus mõjutab positiivselt riikide majandust tänu avatud piiridele ja lihtsustatud kaubavahetusele.

Rahvusvahelises majanduses on riikidel vähemalt kaks põhjust, miks kaubelda omavahel. Esimene põhjus on see, et riigid tegelevad selles valdkonnas, kus neil on suhteline eelis teiste vastu, ning teine põhjus on mastaabisääst, mis nad saavad spetsialiseerumisest. On efektiivsem

spetsialiseeruda kindlal erialal, mida riik oskab hästi, ning toota ja müüa rohkem ühte kaupu, kui üritada teha kõik ise. Euroopa Liidu vabaturg soodustab liikmesriikide kaubavahetust. Järgnevalt seletab autor lahti suhtelise eelise ja mastaabisäästu teooriate põhimõtted ning miks neid teooriaid võib rakendada vabaturu puhul.

Rahvusvaheline majandus tekkis sellepärast, et see annab rohkem kasu kui iga riigi majandus eraldi. Rahvusvahelise majanduse eelis on selles, et riigile on kasulikum kaubelda teiste riikidega ning importida sealt kindlad kaubad, kuna see on odavam, kui teha neid riigisiselt. Antud nähtus nimetatakse suhtelise eelise teooriaks (Kowalski, 2011, lk 5).

Selle teooria järgi saavad omavahelisest kaubandusest kasu mõlemad partnerid, kui nad spetsialiseeruvad nendele kaupadele, mille tootmiseks neil on suhteline eelis (OECD, 2011, lk 30). Teatud kauba tootmisel omab suhtelist eelist riik, kus alternatiivkulu antud kauba tootmiseks on väiksem ning saadud kasu kaubavahetusest on suurem.

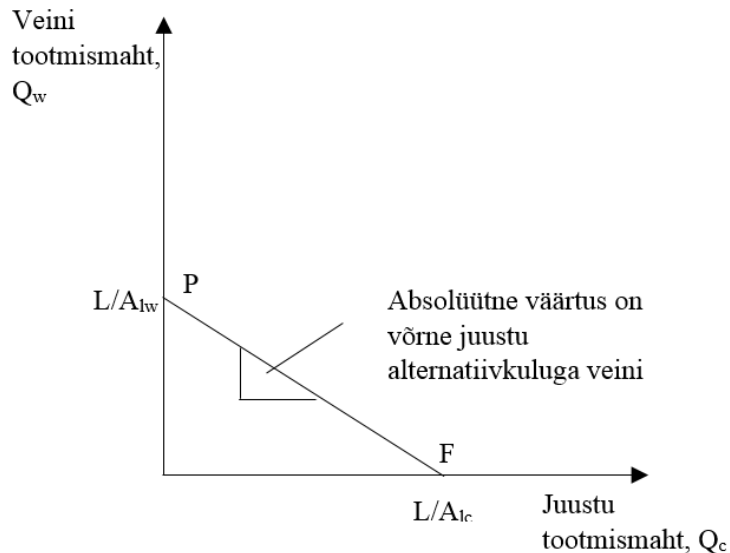
Suhtelise eelise teooria seisneb selles, et rahvusvaheline majandus lubab ühele riigile toota asju, mille tootmisel tal on eelis teiste eest. Sellega tõuseb teiste riikide majandus ka. Riigi suhteline eelis tekitab siis, kui talle on odavam toota asju, kui teistele. Seega, kaubandus kahe riikide vahel võimaldab tõsta mõlemate majandust. (Krugman & Obsfeld, 2009, lk 29)

Suhtelise eelise teooria algatajaks oli ökonomist David Ricardo, kes arendas rahvusvahelise kaubanduse mudeli alles 19. sajandil, see mudel on siiaaani aktuaalne. Ricardo mudel käsitleb vaid kahte riiki, mis kauplevad omavahel vabaturu põhimõttel ning on määratud ühe kaubandusteguriga. (Kowalski, 2011, lk 9) Näiteks autor võtab kaks riiki, kes toovad vaid kahte kaupa – juustu ja veini, ning määravaks teguriks tööjõumaht, ehk tundide arv, mis on vaja ühe toote tootmiseks. Näiteks, selleks, et toota 1 kg juustu on vaja 1 tund tööaega ning 2 tundi selleks, et toota 1 liiter veini. Järgmiseks määratleb autor A_{lw} ja A_{lc} veini ja juustu valmistamiseks vajalik tööaega. Majanduse koguessurss, milleks on tööjõu, on L . (Krugman & Obsfeld, 2009, lk 30)

Kuna majandusressursid on alati piiratud, on olemas ka tootmispiirangud. Ehk selleks, et toota rohkem ühte kaupa, tuleb toota vähem midagi muud. Joonis 1. näitab graafiliselt

tootmispiirangu võimalikkust ehk kui palju veini võib toota kindla juustu tootmismahuga ja teistpidi.

Joonis 1. Veini ja juustu tootmispiirang (Krugman & Obsfeld, 2009, lk 30; autori koostatud)

Olukorras, kus on ainult üks tootmistegur, see liin on sirge ja tabelist on lihtne aru saada. (OECD, 2011, lk 30) Siin, Q_w näitab veini tootmiskahtu, ning Q_c – juustu tootmiskahtu, veini tootmises kasutatud tööjõud on $A_{lw}Q_w$, juustu jaoks on see $A_{lc}Q_c$. L ehk tööjõu piirang määrab tootmisvõimalusi. Seega, tootmispiirang on määratud järgmise valemiga:

$$A_{lc}Q_c + A_{wc}Q_w \leq L \quad (1)$$

kus A_{lc} on juustu valmistamiseks vajalik tööaeg, Q_c on juustu tootmiskaht, A_{wc} on veini tootmiseks vajalik tööaeg, Q_w on veini tootmiskaht ja L on tööjõu piirang.

Kui tootmisvõimalusi illustreerib sirge joon, tähendab seda püsivat alternatiivset kulu. Teise sõnaga, kui otsustatakse toota üks kilogramm rohkem juustu, maksab see A_{lc} tööaega, mis võiks olla kasutatud $1/A_{wc}$ liitri veini tootmiseks. Sellega juustu alternatiivkulu on A_{lc}/A_{lw} veini. Näiteks, kui ühe kilogrammi juustu tootmiseks kulutatakse 1 tund ning ühe liitri veiniks on vaja 2 tundi, juustu alternatiivkulu veinile on 0,5 t. (Krugman & Obsfeld, 2009, lk 30)

Ülaltoodud teooria määrab, mis tooteid võib toota üks riik. Kuid reaalelus tootmisvõimaluse määramiseks tuleb arvestada ka suhteliste hindadega ehk ühe toote hind võrreldes teisega. Ülaltoodud näite kohta võib öelda, et hind määrab tööjõu liikumist sektorisse, kus makstakse rohkem raha. Kui juustu tootmises makstakse kõrgemat palka, liigub tööjõud sinna sektorisse ja teistpidi. Mõlemaid tooteid on võimalik toota vaid juhul, kui hind on sama. Siit tuleb oluline majandusväide, et majandus keskendub juustu või veini tootmisele juhul, kui selle suhteline hind on kõrgem kui alternatiivkulu. (Kowalski, 2011, lk 9)

Kahe riigi puhul kehtivad samad tingimused: toodeteks on juust ja vein ning majandusteguriks on ainult tööjõud. Kui ühe riigi faktorid olid L , A_{lc} ja A_{lw} , siis teise riigi faktorite määramiseks autor kasutab L^* , A^*_{lc} ning A^*_{wc} (Krugman & Obsfeld, 2009, lk 32). Seega, kui meie oletame, et esimene riik omab eelise teise suhtes, näeb see välja järgmiselt:

$$A_{lc}/A_{lw} < A^*_{lc}/A^*_{lw} \quad (2)$$

Või, võrdselt, kui

$$A_{lc}/A^*_{lc} < A_{lw}/A^*_{lw}. \quad (3)$$

Kus A^*_{lc} on teises riigis juustu valmistamiseks vajalik tööaeg ning A^*_{lw} on teises riigis veini valmistamiseks vajalik tööaeg.

Ehk eeldatakse (Krugman & Obsfeld, 2009, lk 30), et tööjõu koefitsient, mis on vajalik ühe kilogrammi juustu tootmiseks veinile esimeses riigis on vähem kui teises. See tähendab, et esimese riigi juustu suhteline tootmine on kõrgem, kui veini. Ehk esimene riik omab juustu tootmises suhtelist eelist.

Samas, kui üks riik saab toota mõne toode vähema tööjõu kulutusega, tähendab see, et tal on absoluutne eelis teiste eest.

Kui juustu suhteline hind on alla A_{lc}/A_{lw} , siis juustu ei toodeta.

Kui mõlemad riigid kontsentreeruvad selle toote tootmisele, milles neil on suhteline eelis, nad mõlemad võivad sellest. Selle väite loogika seisneb selles, et mõlemad riigid on seotud omavahel. Kui üks nendest saab toota juustu ning müüa seda teisele, võib teine kulutada oma ressursse veini tootmisele ning müüa toodetud veini juustu tootvale riigile.

Suhtelise eelise teooria on efektiivsem vabaturu tingimusel, kuna kaubavahetusel ei ole piiranguid. Järelikult, kui üks riik lahkub vabaturust, ei osale ta enam antud skeemis ning kaob kaupade vaba liikumine eelis, mis omakorda vähendab mõlema riigi tootmismahu võimalusi ning langetab kogu kaubavahetust.

Suhtelise eelise teooria on tihedalt seotud mastaabisäästu teooriaga. Mastaabisääst tähendab olukorda, kui tootmismahu suurenemisega vähenevad ettevõtte tootmiskulud ühe ühiku kohta. (Krugman & Obsfeld, 2009, lk 115) See mängib olulist rolli rahvusvahelises kaubanduses ning vabaturu loomises. Suurem turg võimaldab firmadele leida toodetele suurema nõudluse või, näiteks, parandada enda tootmisprotsesse.

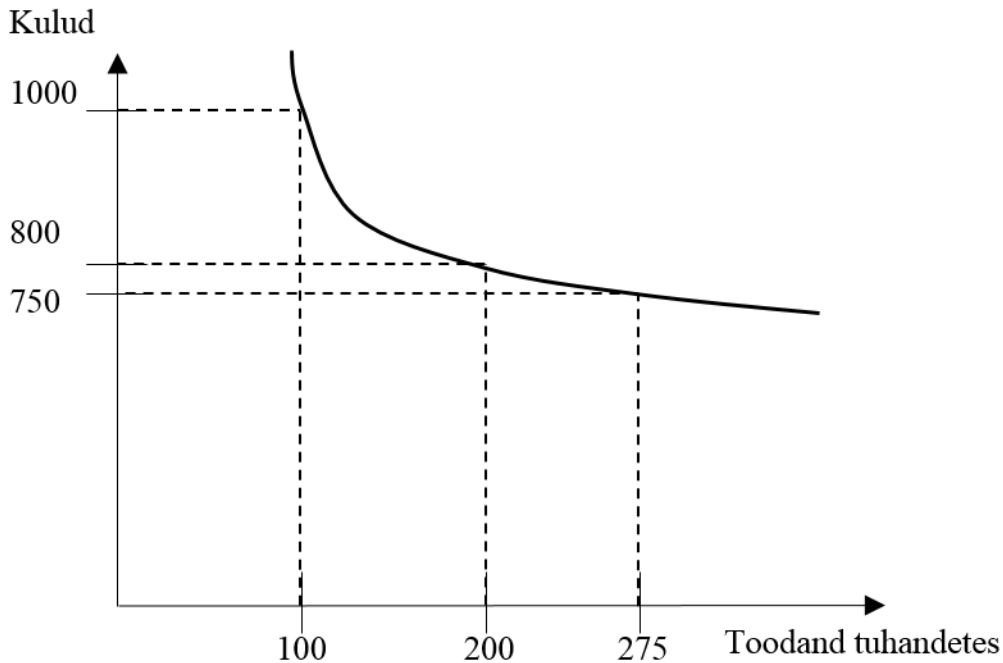
Mastabisäästu efekti põhjenduseks võib olla järgmised aspektid:

1. võimalus spetsialiseeruda tööjõu ja tehnika osas;
2. võimalus kasutada tootmiskonveiereid;
3. võimalus kasutada kaasnevaid tooteid;
4. võimalus saada hinnasoodustusi tootmissisendite ostmisel (Eesti Maaülikool, 2013).

Rahvusvaheline kaubandus annab võimalusi tootjatele suurendada oma realiseerimist ja toodete turgu, toota mingit toodet kauem ning sellega suurendada ka efektiivsust. Näiteks võtab autor autotööstuse masstootmise efekti. Autor eeldab, et on olemas kahe riigi, näiteks Itaalia ja Saksamaa, tootjad, kelle tootmiskulud on võrdsed ning kelle realiseerimisvõimalus koduturul on 100 000 autot aastas. Mastaabisäästu efekt hakkab kehtima tootmistasemest 275 000 autot aastast. Seega, kui mõlemad tootjad toodavad 100 000 autot aastas, asuvad need võrdsel positsioonil.

Oletame, et Itaalia majanduslik olukord on läinud paremaks ning läbimüük kasvab 200 000 autoni aastas, aga Saksamaal nõudlus jääb samaks. Itaalia tootja saab alandada oma kulusid

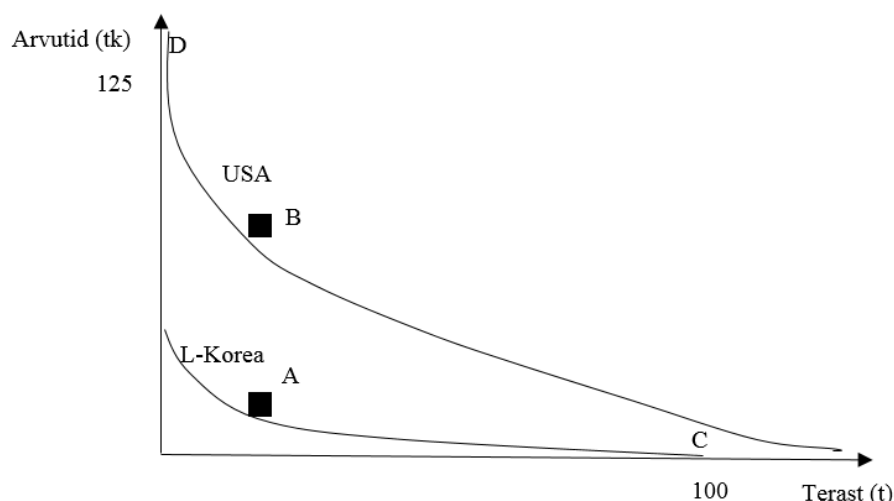
8000\$-ni auto kohta. Vabaturu olukorras, saab Itaalia tootja müüa oma tooteid Saksamaal, tuginedes sellele turule nüüd kuluefektiivsuse arvelt.

Joonis 2. Autode tootmispiirang (Carbaugh, 2017, lk 89; autori koostatud)

Seega, suur siseturg soodustab nende kaupade eksporti, mis alluvad mastaabisäästu efektile. Samas soodustab see ettevõtjate spetsialiseerumist, väiketootjatel on raskem konkureerida suurtootmisega ning sellepärast tegelevad kindlat liiki toodetega enamasti suured ettevõtted. (Carbaugh, 2017, lk 89)

Tootmise spetsialiseerumisega langeb tootmiskulu. Selle asemel, et toota iga toodet väikses koguses, spetsialiseerub riik piiratud arvu toodete suurtootmisele ja astub kaubandusvahetusse (Eesti Maaülikool, 2013).

Joonis 3. Kaubandus ja spetsialiseerumine kahanevate kulude tingimustes (Krugman & Obsfeld, 2009, lk 116; autori koostatud)

Antud väite selgitamiseks võtab autor kaks riiki – USA ja Lõuna-Korea, mis mõlemad toodavad terast ja arvuteid ning mille piirmäärad on joonisel 2. Tegemist on kahanevate alternatiivkuludega, ehk mida rohkem terast toodetakse, seda väiksemas koguses arvutitest tuleb selle heaks loobuda ja teistpidi (Krugman & Obsfeld, 2009, lk 116).

Juhul, kui mõlemad riigid soovivad toota nii arvuteid kui ka terast, teevad nad seda ebaefektiivsuse punktides A ja B. Joonisest on näha, et neis punktides on Lõuna-Koreal suhteline eelis terase tootmisel, kuna USA-l on suhteline eelis arvutite tootmisel. Kui mõlemad hakkavad rakendama täielikku spetsialiseerumist, siis tänu kahanevatele alternatiivkuludele ei peatu Lõuna-Korea enne kui punktis C ja USA enne kui punktis D. Siit tuleb tulemus, et mastaabisäästu efektile baseeruv kaubavahetus viib täielikule spetsialiseerumisele analoogiliselt püsivate alternatiivkuludega.

Selleks, et veel illustreerida mastaabisäästu, võtab autor kaks riiki, kes toodavad vaid juustu ja veini, ning kellel on samasugune tootmistehnoloogia tase, tööviljakus ja nõudlus. Oletame, et kummaski riigis on olemas 10 ühikut ressursse, mida kulub võrdselt nii veini kui ka juustu tootmisele järgmistes proportsioonides.

Tabel 1. Tööjõukulu ühikute kohta (Pearson, 2017, lk 194; autori koostatud)

Toodetava juustu või veini hulk (liitrid/ kilogramm)	1	2	3	4	5	6	7
Vajalik ressursside hulk (inimeste arv)	3	5	6	7	8	9	10

Selleks, et toota üks ühik juustu või veini, on vaja 3 ühikut ressursse, teise ühiku tootmine nõuab kaks ühikut ressursse ja iga järgneva ühiku tootmine veel ühe ühiku ressursse. Tegemist on mastaabisäästu efektiga. Kui nende riikide vahel ei toimu kaubavahetust, jaotavad mõlemad riigid oma ressursse võrdselt juustu ja veini tootmise vahel, kumbki 2 ühikut veini ja 2 ühikut juustu. Kui oletada, et üks riik spetsialiseerub juustu ja teine veini tootmisele, siis esimeses toodetakse nüüd seitse juustu ühikut 10 ühiku ressursi kuludega, teises aga sama arvu veini ühikut sama ressursi kuludega. Kui nad osalevad kaubanduses ning vahetavad neid tooteid omavahel, saab igaüks 3,5 ühikut veini ja 3,5 ühikut juustu. Seega, tänu spetsialiseerumisele, kasvas saadetavate ühikute arv sama ressursi kuludega mõlema riigi jaoks (Pearson, 2017, lk 194).

Ülaltoodud näitest võib järeldada, et kaubavahetus on kasulik mõlemale riigile hoolimata asjaolust, et neil puudub eelisseisund mingi toote valmistamisel. Toodangu mahu kasvuga kasvab ka efektiivsus, mis avaldab mastaabisäästu efekti ning annab uusi võimalusi seoses tööjaotuse arenemisega ja kaubavahetuse mitmekesistamisega. Euroopa Liidu vabaturg annab liikmesriikidele sissepääsu teiste liikmesriikide turgudele, kust nad saavad leida rohkem ostjaid, tootmis- ja inimressursse. Näiteks mõnel ettevõttel on soodsam tellida varuosasid suuremast partnerriigist, kus konkurents on suurem ning hind on madalam, või nõustamisteenust pakkuva ettevõtte võib osutada neid teenuseid teiste Euroopa Liidu ettevõtetele ning teenida sellega rohkem kasu.

Analüüsitud näite puhul saavutatakse mastaabisääst läbi toodangu suurenemise ning tööjõu efektiivsema kasutuse, sellise mahu suurenemise võib saavutada ka teiste instrumentide kaudu. Mastaabisääst võib olla sisene ja väline. Peab olema selge, milline tootmismahu suurenemine alandab keskmist tootmiskulu. Väline mastaabisääst tekib kui ühiku kulu sõltub valdkonna

suurusest ning see ei ole alati ühe firma suurus. Sisene mastaabisääst tekkitab aga kui ühiku kulu sõltub ettevõtte suurusest, mitte aga sektori suurusest. (Pearson, 2017, lk 199)

Näiteks võib tuua turu, kus on kokku 10 ettevõtet, kus igaüks toodab 100 tooteühikut. Kokku toodavad need 1 000 ühikut. Siit võiks võtta kaks võimalust. Esimesel variandil kasvab firmade number kuni 20-ni, kus igaüks jätkub toota 100 ühikut. Tagajärjeks võib iga ettevõtte kulu langetada valdkonna suurenemisele arvelt. Näiteks, mida suurem on valdkond, seda soodsam on võimalik leida ressursse. Siit tuleb väline mastaabisääst, kuna ettevõtete efektiivsus on kasvanud turu laienemisega. (Pearson, 2017, lk 199)

Teises variandis ühikute maht jääb samaks – 1 000 tk, aga firmade number on poole vähem. Siis 5 jäänud ettevõtet toodavad 200 ühikut igaüks. Siin esineb sisene mastaabisääst, kus ettevõtte efektiivsus kasvab, kui toodetakse rohkem.

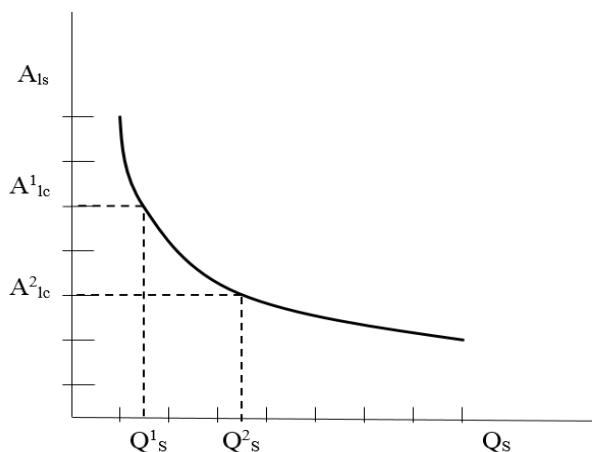
Välisel ja sisemisel mastaabisäästul on erinev käsitlus tööstuse struktuuriks. Näiteks turg, kus on peamiselt väline mastaabisääst, koosneb tavaliselt paljudest väikestest firmadest ning omab täieliku konkurentsi. Sisemise mastaabisäästu puhul on suurtel firmadel eelis teiste eest ning turul valitseb mõni mittetäieliku konkurentsi viis, näiteks oligopol.

Näiteks võtab autor riiete tootmise ja eeldab, et tootmismahu suurenemisega langeb tööjõu nõudlus. Tootmistasemel Q_s^1 nõutatakse $A_{I_s}^1$ tööjõudu. Kui tootmine kasvab kuni Q_s^2 , langeb tööjõu nõudlus kuni $A_{I_s}^2$. See tähendab, et mida suurem on tootmismahu, seda vähem tööjõudu on vaja.

Teine eeldus seisneb selles, et tootmismahu kasvamisega langeb nõutud ressursside kasutamine ehk tootmiskulu. See võib juhtuda suurema mahu arvelt, kui tootja ostab rohkem ressursse madalama hinnaga.

Kokkuvõtteks, vabaturu olemasolu annab riigile vabadust kaubelda omavahel lisatariifide kehtestamata, mis omakorda võimaldab riikidel optimeerida enda majandust. Kaks ülaltoodud teooriat töötavad vabaturu olukorras, andes riikidele võimalust kaubelda tõhusamalt ning säästa ressursse, mis on kasulik kõikidele osalejatele kaubavahetuses. Suhtelise eelise teooria selgitab, et riikidele on kasulik olla spetsialiseeritud, kuna see võimaldab neid toota rohkem ning

saada kasu teiste riikide spetsialiseerumisest. Mastaabisäästu teooria aga täiendab esimest, näidates seda, kuidas võib parandada riikide olukorda, kasutades masstootmise efekti.

Joonis 4. Tööjõukulu riiete mahu kohta (Pearson, 2017, lk 199; autori koostatud)

Nende kahe teooria seos antud lõputööga on selles, et nad kirjeldavad seda, miks vabaturul olevat riigid saavad sellelt turult rohkem kasu majanduslikus mõttes. Vabaturg on loodud selleks, et tõsta Euroopa Liidu partnerriikide majandust, võimaldades sissepääsu partneritele, mis omakorda annab riikidele võimalust spetsialiseeruda ning säästa rohkem ressursse. Euroopa Liidu liikmesriikidel on piirideta sissepääs teistesse liikmesriikidesse, mis tähendab rohkem arenemisvõimalusi kui ühe riigi turg eraldi.

Selleks, et hinnata antud töös eesmärgina pandud Brexiti mõju Euroopa Liidu ja Eesti kaubavahetusele, võib kasutada kahte ülaltoodud teooriat. Suhtelise eelise ja mastaabisäästu teooriaid võib käsitleda indikaatorina kaubavahetusele. Näiteks, lahkudest Euroopa Liidust, lahkub Ühendkuningriik ka vabaturust ning see tähendab, et Euroopa Liidu vabaturul saab olema vähem partnerriike, kellega on võimalik kaubelda ning ei ole enam Euroopa Liidu turul neid tooteid, mis tulid Ühendkuningriigist. See tähendab, et ülejäänud partnerriikidel tuleb kas loobuda nendest toodetest, või hakata tootma neid iseseisvalt, mis võib olla kulukas. Ressursse, mis olid Ühendkuningriigis, ei saa enam kasutada nagu varem ehk nende kättesaadavus muutub raskemaks. Ühendkuningriigi ettevõtted ei ole enam võrdsel positsioonil teiste Euroopa Liidu

ettevõtete ning ei mõjuta konkurentsi, mis omakorda võib muuta Ühendkuningriigiga seotud ettevõtete toodangu ühikuhindasid ja kogu mastaabisäästu. Teiste sõnadega, mõju kaubavahetusele on võimalik hinnata suhtelise eelise ja mastaabisäästu teooriate abil, kasutades ülaltoodud näiteid.

1.2 Euroopa Liidu eelarve ja fiskaalne föderalism

Euroopa Liit oma olemusest on rohkem kui ainult vabaturg ning peale majanduslikke teooriat eksisteerib selle ülesehitamisel ka oma ressursside jagamise loogika. Autori arvamusel on Euroopa Liidu poliitiline ja majanduslik ülesehitus sarnane fiskaalse föderalismi teooriaga, mida tavaliselt käsitletakse rohkem poliitilises valguses. 20. sajandil märkas Ameerika Ühendriikide ökonomist Richard Musgrave, et see peegeldab ka Euroopa Liidu majanduslikku skeemi.

Musgrave väitis, et riigi föderalismi mudelit saab rakendada ka majanduse mõttes. Ehk valitsus oskab jagada ressursse kõige efektiivsemalt, kuna näeb paremini ohukohti ning probleeme. (Prakash, 2012, lk 1). Peale teda uuriti ja arendati seda teooriat veel. Antud töö autor võtab kokku erinevad teooria käsitlused ning kirjeldab ise, lähtudes töö eesmärgist.

Termin föderalism tähendab olukorda, kui on olemas rohkem kui üks otsuste langetamise tase ehk institutsioon, ning need on asutatud hierarhia põhimõttel. Iga institutsioon on osaliselt iseseisvalt otsuste langetamise protsessis, kuid samal ajal ka vastutab iga otsuse eest (Zachar, 2017, lk 33). Fiskaalse föderalismi teooriat võib käsitleda, kui riik on ehitatud föderalismi põhimõttel. Ehk valitsus koosneb erinevates institutsioonidest, millest igaüks omab häält. Euroopa Liit vastab sellel põhimõttele tänu liidu valitsusele, mis koosneb iga riigi saadikutest ning iga otsus langetakse võttes arvesse iga liikmesriigi seisukohta. Teooria uurib fiskaalseid suhteid erinevate riigi institutsioonide vahel.

Fiskaalse föderalismi teooriat käsitletakse tihti koos fiskaalne detsentralisatsiooni terminiga. Need on väga sarnased, kuid esimene on pigem normatiivse iseloomuga. Fiskaalse föderalismi

majanduslik mõte seisneb selles, et efektiivsem on jagada ressursse läbi erinevate madalamate institutsioonide vahel. (Prakash, 2012, lk 2) Euroopa Liidu näitel võib öelda, et peamine juht on Euroopa Liit, kes jagab ressursse oma liikmete vahel vastavalt liidu prioriteetidele. Peale seda igal riigil on ruum otsustada, kuidas käituda antud ressurssidega, kuid osa sellest reguleerib ikka Euroopa Liit, näiteks erinevad toetused. Avaliku sektori kulud kaetakse tänu sellele eelarvele ning see on üks teooria põhjusest. Euroopa Liidu kasvuga suurenesid avaliku sektori osatähtsus ja kulud ning oli vaja mõelda, kuidas jagada ressursse tõhusalt.

Musgrav-i idee oli selles, et ühiskondlikud hüved peavad olema detsentraliseeritud ning vastama kindla kogukonna vajadustele. Kuigi peavalitsuse kätte peab jääma pädevus neid ressursse koguda ning jagada, kuna sellel juhul saab majandus olla stabiliseeritud. (Prakash, 2012, lk 2)

Fiskaalne föderalismi teooria põhineb pädevuste, ressursse ja ülesannete jagamisele, et saavutada ühiskonna heaolu. (Zachar, 2017, lk 34) Autori arvamusel saab fiskaalseks föderalismiks Euroopas nimetada eelarve haldamise viisi, mille järgi raha kogutakse ühte kätte ning jagatakse riikide vahel, lähtudes kogukonna prioriteetidest.

Kogu Euroopa Liit on rajatud fiskaalse föderalismi põhimõttel. Fiskaalne föderalismi teooria järgi peab valitsus koguma kogu raha enda kätte ning jagama seda efektiivselt institutsioonide vahel. Teooria järgi on avaliku sektori ülesanne tagada raha efektiivset jagamist ning hoida majandusarengut ja tööhõivet. (Zachar, 2017, lk 25) See tähendab, et avalik sektor tegeleb ühiskonna hüvede ja tulude jagamisega ning stabiliseerib enda tegevustega majandust. Euroopa Liidu vahendeid jagatakse fiskaalse föderalismi järgi. Kogu tulu liikmesriikidest korjatakse kokku ning otsustatakse eelarvest, kus on planeeritud antud vahendite jagamine liikmesriikide vahel. Siit tulenebki see, et mõned riigid saavad tagasi rohkem raha, kui nad Euroopa Liitu maksavad ning mõned aga saavad vähem.

Teooria järgi selline skeem on parem, kuna valitsus ehk Euroopa Liit suudab tagada suuremat tööhõivet ja majanduskasvu, kuna näeb pilti tervikuna. Kogu praeguse eelarve süsteem rajaneb föderalismi printsiibil ning toimib edukalt.

Euroopa Liidu haldamiskulud kasvasid liidu laienemisega ehk suurenes liidu halduskoormus. Esimene Liidu laienemine toimus 1973.aastal, millal Euroopa Liiduga liitusid Taani, Iirimaa ja Suurbritannia ning Euroopa Liidus oli kokku 9 riiki. Uued Euroopa Liidu liidrid moodustasid Euroopa Regionaalne Arenduse Fondi, mille eesmärgiks oli suunata raha rikkamatest regioonidest vaesematele selleks, et parandada viimaste kommunikatsioone, maanteid, luua töökohti ning investeerida riigi majanduse arengusse. (Silberg, 2014, lk 43) Nagu praegu on näha, see oli väga oluline otsus, tänu millele on paranenud mitme regiooniheaolu. Praegu need toetused moodustavad üks kolmandiku kogu Euroopa Liidu kuludest. (European Commission, 2017b)

Euroopa Liidu eesmärk on rajada siseturg, mis aitab saavutada täieliku tööhõive ja sotsiaalse progressi ning parandada keskkonnakaitse ja keskkonna kvaliteeti. Liidu rahaühik on euro. Euroopa Liidu liikmesriikide avaliku sektori kulutused on suuremad, kui liidu eelarve ehk liikmesriigid kulutavad 40-60 korda rohkem raha enda avaliku sektorile, kui Euroopa Liit kulutab ühenduse üllalpidamisele. Näiteks, 2011. aasta andmetel, moodustas Euroopa Liidu eelarve Eesti eelarvest vaid 2,5%. (Silberg, 2014, lk 23-24)

Liitudes Euroopa Liiduga siseneb riik ühtsesse turgu, kus ei ole piiranguid rahvusvaheliseks kaubanduseks, see on üks Euroopa Liidu põhiprintsiip. Piirideta kaubandus arendab majandust ning tõstab tööhõivet, järelkult ka elutaset Euroopa Liidus. Samas peavad liikmesriigid järgima Euroopa Liidu lepinguid ning sealt tulenevaid kohustusi, sissemakseid ja erinevaid tingimusi. Autor toob näiteks Euroopa Liidu direktiive, mis kohalduvad igale liikmesriigile.

Selleks, et tagada Euroopa Liidu edukat tegevust, peab olema kehtestatud kindel fiskaalpoliitika. Euroopa Liidu fiskaalpoliitika on rajatud kahele olulisele printsiibile – subsidiaarsuse ja proportsionaalsuse printsiibile (Silberg, 2014, lk 25) ning see on sarnane fiskaalse föderalismiteooriaga, mille järgi raha jagatakse erinevate ülesannete jaoks, sõltuvalt nende olulisest.

Subsidiaarsuse põhimõte seisneb selles, et Euroopa Liit võtab kasutusele meetmeid ainult selles ulatuses, mis on vaja eesmärgi saavutamisele ning ainult siis, kui liikmesriigid ei suuda täielikult saavutada kavandatava meetme eesmärke. (Silberg, 2014, lk 25) Ehk, teise sõnaga,

tegeletakse probleemidega nii palju, kui seda vaja on ja mitte rohkem. Lähtuvalt sellest printsiibist, saavad vähem arenenud riigid rohkem toetusi, kui näiteks liidu jõukamad riigid.

Proportsionaalsuse printsiip tähendab, et ühegi meetme sisu ega vorm ei lähe kaugemale kui see on vajalik aluslepingu eesmärkide saavutamiseks. Lähtudes Euroopa Liidu rahanduse raamistikust, on meetmete valik proportsionaalsem kui seda on vähimal määral sekkuv vahend, mille abil on võimalik konkreetset eesmärki saavutada. Kasutatud meetmed ja meetmete tasemed peavad olema kooskõlas Euroopa Liidu prioriteetidega. (Silberg, 2014, lk 25)

Proportsionaalsuse ja subsidiaarsuse printsiipide hindamiseks tuleb kontrollida, kas kasutatud meetmed on piisavad ja vajalikud, kas need rakendatakse põhimõttel, et Euroopa Liit teeb seda paremini, ning kas valitud instrument on võimalikult lihtne ning ei ole kasutatud üle vajaliku määra (European Commission, 2017a).

Kõik raha, mis Euroopa Liidu eelarves on, jagatakse erinevate institutsioonide vahel tsentraliseeritult ja detsentraliseeritult. Kõige olulisem institutsioon selles süsteemis on komisjon, kes vastutab rahaliste vahendite kasutamise eest ning näitab enda tegevusega, et eelarvet hallatakse kõrgemate standartidega ning rakendatakse tõhusalt. (Silberg, 2014, lk 26)

Selleks, et saavutada tasakaal tsentraliseeritud ja detsentraliseeritud haldamise vahel, kasutatakse eelarve jagamisel erinevaid haldusmeetmeid, mis on määratud Euroopa Liidu finantsraamistikus. Umbes viiendik kogu vahenditest hallatakse tsentraliseeritult, kolm neljandiku suunab komisjon liikmesriikidesse ning ülejäänud vahendeid lähevad rahvusvahelistele organisatsioonidele või kolmandatesse riikidesse. (Silberg, 2014, lk 26)

Euroopa Liidu eelarve ja struktuur peavad olema läbipaistvad ja nähtavad, et inimesed näeksid kuhu kulutatakse raha. See tagab eelarve õiguspärasuse ning kodaniku usalduse liidu vastu. Üldiselt, on korraldatud vahendite jagamine nii, et see vastaks põhimõttele „üks programm – üks rahastus“ (Silberg, 2014, lk 27).

Eelarve koostamise protsess hõlmab endast kolm erinevat organisatsiooni, kes osalevad eelarve otsustamisel. Lähtudes Euroopa Liidu prioriteetidest, koostab Euroopa Komisjon esialgse eelarve ning saadab selle Parlamendile ja Euroopa Nõukogule üle vaatamiseks. Need

otsustavad, kas kiita eelarve heaks, saata tagasi või korrigeerida, lähtudes organisatsioonide vaadetest ja poliitilistest ambitsioonidest. Siit hakkavad läbirääkimised kolme institutsiooni vahel. (European Union, 2018)

Iga eelarve koosneb tuludest ja kuludest. Euroopa Liidu eelarve puhul võib öelda, et see on väga tagasihoidlik ning moodustab vaid 1% kogu Euroopa Liidu riikide eelarvetest kokku (Euroopa Komisjon, 2014, lk 4).

Peamised tuluallikad on Euroopa Liidu omavahendid. Põhimõte on selles, et kulu peab olema tuluga võrdne. Omavahendid jagatakse omakorda kolmeks: traditsionaalsed, käibemaksul põhinevad ja SKP-l põhinevad omavahendid (European Commission, 2014).

Traditsioonilised omavahendid on peamiselt Euroopa Liidu tollimaksud, import kolmandatest riikidest ja suhkrumaksud. Omavahendid, mis põhinevad käibemaksul moodustuvad 0,3% iga riigi käibemaksu tulust. Viimasena maksab iga liikmesriik Euroopa Liitu kindla protsendi oma sisemajanduse koguproduktist. (European Commission, 2014)

Peale kulude ja tulude on olemas Euroopa Liidu eelarves korrigeerimise mehhanism, mis võimaldab tasakaalustada osa riikide üle makstud sissemaksudest. See meetod on suunatud peamiselt nendele riikidele, kes panustavad Euroopa Liidu eelarvesse rohkem, kui sealt tagasi saavad. Need riigid on Ühendkuningriik, Taani, Holland, Rootsi ja Saksamaa. Selliste riikide grupp nimega „*high level group*“ mõeldi välja 2014. aastal eesmärgiga teha eelarve jaotamist võrdsemaks, lihtsamaks ja läbipaistvamaks. (European Commission, 2014)

Ühendkuningriigile tagastatakse 66% vahest, mille võrra riik panustab rohkem eelarvesse. Raha võetakse iga liikmesriigi osamakstest proportsionaalselt nende sissemaksudele Euroopa Liidu eelarvesse. Aastatel 2014-2020 on langetatud käibemaksu määr kuni 0,15% Saksamaa, Hollandi ja Rootsi jaoks. Samuti langetati selleks perioodiks sissemaksude määr Taanile, Hollandile ja Rootsile, mille tagajärjeks said nad eelise 130, 695 ja 185 miljoni võrra. (European Commission, 2014)

Liidu eelarve kulutatakse peamiselt erinevatele projektidele liikmesriikides ja väljaspool ning see moodustab 94% kogu eelarve väljaminekust (Euroopa Komisjon, 2014, lk 3). Ülejäänud

6% abil hallatakse Euroopa Liitu. Selle rahaga aidatakse Euroopa Liidu elanikke, õpilasi, tuhandeid teadlasi, samuti liidu linnasid, piirkondi ja vabaühendusi. Euroopa Liidu eelarve suunatakse toidu kvaliteedi ja ohutuse tõstmisele, teede parendamisele ja ehitusele, raudteede ja lennujaamade parandaemisele, puhtale keskkonnale. Samuti toetatakse selle arvelt Euroopa Liidu välipiiride suuremat turvalisust, õpilaste suuremat liikuvust, haridust, kultuurivahetust jne. Lisaks sellele teostab Euroopa Liit maailma humanitaarabi. (Euroopa Komisjon, 2014, lk 3)

Euroopa Liidu eelarve ühendab liikmesriikide vahendid ning tekitab sellega mastaabisäästu. Eelarvest jagatakse raha liikmesriikide vahel ning suunatakse sinna, kus riik ei suuda oma vahenditega olukorda parendada või sinna, kus oleks tõhusam kasutada ühisrahastust. Need piirkonnad on näiteks energeetika, transport, info- ja kommunikatsioonitehnoloogia ning kliimamuutuse ja teaduse valdkond. Näiteks Eesti on saanud toetused teede ja rongide ehitamiseks, ajalooliste ehitiste renoveerimiseks, elektriautode soetamiseks.

Euroopa Liidu eelarve koostatakse kuueks aastaks ning selle dokumendi nimi on mitmeaastane finantsraamistik (*Multiannual Financial Framework*). Oluline on pidada meeles, et läbi eelarve viiakse ellu Euroopa Liidu poliitilisi prioriteete, ning sellepärast sõltub eelarve otseselt olukorrast liidus. Pikaajaliste kuluprioriteetidele lisaks määrab finantsraamistik nende kulutuste limiite. Sellega reguleeritakse palju Euroopa Liit võib kulutada erinevates poliitilistes alades kindla perioodi jooksul. Rahaliste vahendite suurust määravad Euroopa Komisjon, Nõukogu ja Parlament ning kulutuste eest vastutab Euroopa komisjon. (European Union, 2018)

Praegune finantsraamistik kehtib juba neljas aasta ning järelkult ees on veel kaks aastat. Planeerides eelarvet ei arvestatud, et Ühendkuningriik võib lahkuda Euroopa Liidust, seega neli aastat tagasi vastu võetud eelarve vajab korrigeerimist. Analüüsides Euroopa Liidu ja Eesti eelarvete muutusi seoses Brexitiga, võib hinnata Ühendkuningriigi lahkumise mõju eelarvele.

2014-2020. aastate finantsraamistiku kululimiit on 963,5 miljardi eurot ning tululimiit kuni 910 miljardi eurot. Programmi eelarve on jagatud kuueks osaks. Need on säästev areng, jätkusuutlik kasv, kodanikkude ühistunne, administratiivsed kulud, kompensatsioonid ja Euroopa Liit globaalses maailmas. (European Comission, 2018)

Jätkusuutlik kasv hõlmab konkurentvõimelist kasvu ja tööhõivet ning sotsiaalset, ökonoomilist ja territoriaalset ühtekuuluvust. See tähendab, et raha suunatakse haridusele, uuringutele ja innovatsioonidele, koostööle energeetika, transpordi ja telekommunikatsiooni valdkonnas, sotsiaalsele poliitikale, ettevõtluse arenemisele, regioonide vahelisele koostööle ning vähemarenenud riikide toetamisele. Säätav areng on suunatud ühisele põllumajanduse ja kalanduse poliitikale, keskkonna kaitsmisele ja maakohtade arengule. Kodanike ühistunnet toetakse läbi kodakondsuse ja kaitse. Võideldakse vägivalla vastu, kaitstakse piire, tegeletakse immigrantide ja varjupaikadega ning samal ajal pööratakse tähelepanu sotsiaalsetele hüvedele, kultuurile ning püütakse luua dialoogi kodanikega. Administratiivsed kulud on raha, mida kulutatakse Euroopa institutsioonidele, pensionitele ja koolide haldamisele. Kompensatsioonid on mõeldud Kroaatia toetamiseks, kuna ta liitus Euroopa Liiduga alles 2013. aasta juulis ning ei pea maksma liitule rohkem, kui ta saab tagasi. Kulud Euroopa Liidu rolli globaalses maailmas moodustavad kõik need tegevused, mis lähevad liidust väljapoole. Need on näiteks humanitaarabi kolmandatele riikidele ning toetused arenemiseks. (European Commission, 2018)

Numbrites on kõige rohkem planeeritud kulutada jätkusuutlikule arengule. Sotsiaalne, majanduslik ja territoriaalne areng moodustab 34% kogu eelarvest ehk 366, 8 miljonit eurot. Järgmiseks kuluallikaks on ühine turg, mis moodustab 29% eelarvest ehk 312, 7 miljonit eurot. Kolmandaks on konkurentsivõimeline kasv ja tööhõive 13% ehk 142, 1 miljonit eurot. Maakohtade arengule kulutatakse 9% kõikidest vahenditest ehk 95, 6 miljonit eurot. 6% ehk üle 66 miljonit on suunatud globaalsele Euroopale ja administratiivkuludele. Üllatusena on kodanike ühistundele planeeritud vaid 2% eelarvest ehk 17, 7 miljonit ning 1% ehk 11, 7 miljonit eurot saab toetuseks kalandus ja muud alad. (European Commission, 2018)

Praegu kehtiva finantsraamistiku kulud on 3,4% ning tulud on 3,7% vähem eelmisest perioodist 2007-2013. aastatel.

Euroopa Liidu eelarve vastab fiskaalse föderalismis teooriale, kuna liidu eelarve koosneb iga liikmesriigi sissemaksetest, millega tegeleb liidu komisjon ning raha jagatakse erinevate institutsioonide ja riikide vahel, lähtudes Euroopa Liidu kehtivatest prioriteetidest. Analüüsides Euroopa Liidu ja Eesti eelarvete muutusi seoses Brexitiga, võib hinnata Ühendkuningriigi lahkumise mõju eelarvele. Tuleb vaadata eelarvete muutust arvudest ning seda, kuidas muutub

Euroopa Liidu eelarve jaotus ja prioriteedid siis, kui Ühendkuningriik ei panusta enam eelarvesse ega ka saab toetusi Euroopa Liidust.

2. BREXITIGA KAASNEVAD MUUTUSED EUROOPA LIIDU JA EESTI EELARVELE

2.1 Otsene mõju Eestile läbi Euroopa Liidu eelarve

Kui mõni riik otsustab lahkuda Euroopa Liidust, tähendab see muutusi Euroopa Liidu ja lahkuja jaoks. Lähtudes antud töö teemast, uurib autor lahkumisega seotud mõjusid Euroopa Liidu ja Eesti eelarvele ja kaubavahetusele. Need on otsesed ja kaudsed mõjud, mis on tihedalt seotud Euroopa Liidu lahkumisriigiga sõlmitud kokkulepetega ja tehtava koostööga.

Otsene mõju eelarvele seisneb esiteks selles, et liidu tulude ja kulude süsteem muutub. Euroopa Liit saab vähem sissemaksid eelarvesse, sõltudes sellest, palju panustas lahkuda otsustav riik liitu. (Eesti Pank, 2016, lk 18) Samal ajal vähenevad aga liidu kulud summas, mis maksti riigile, kuna toetusi saavaid riike on vähem. Kokkuvõttes muutub kogu Euroopa Liidu eelarve jaotamise plaan.

Majanduslikult tähendab mõne riigi lahkumine selle riigi lahkumist ka vabaturult. Kõik majanduslikud seosed, mis toimisid selle riigi ja teiste Euroopa Liidu riikide vahel, raskendatakse tollimaksuga, kui Euroopa Liit ei otsusta teisiti. See tähendab, et lahkumisriigil tuleb pidada läbirääkimisi oma kaubanduspartneritega teistest Euroopa Liidu riikidest, sõlmida uued kaubanduse kokkulepped. Riigil on võimalus liituda Euroopa Majanduspiirkonnaga nagu tegid seda Norra, Iirimaa ja Lihtenštein. Sellel juhul jäävad kehtima neli vabadust, milleks on kauba, teenuste, tööjõu ja kapitali vaba liikumine, kuid tulevad ka lisatingimused. Euroopa Majanduspiirkonna ala riigid, mis ei ole omakorda Euroopa Liidu liikmed, ei kuulu Euroopa Tollilidule ning see tähendab, et need riigid võivad kehtestada oma tariifid ehk müügil on ikka piirangud. Samal ajal olles Euroopa Majanduspiirkonna liige, peab riik maksma Euroopa Liidule lisaraha nõrgemate regioonide toetamiseks piirideta kaubanduse võimaluse eest. (Howe, 2018)

Ühendkuningriik on olnud Euroopa Liidu liige ligikaudu 40 aastat, seega kokkuleppes peaks olema arvestatud Ühendkuningriigi erahuvid.

Mõlema osapoole vahel on tihe majanduslik seos ning kokkuleppeni jõudmine mõlema poole huvides. Probleem on selles, et Ühendkuningriik soovib jääda avatud turule, kuid keelata inimeste vaba liikumist riigist välja ja sisse. Euroopa Liit on selgelt vastanud, et sellist olukorda ei tohi olla, vaatamata sellele, et liidul on kolmandate riikidega just samad turusuhted, kus on kaupade vaba liikumist, aga tööjõu liikumine on raskendatud. Euroopa Liit ei taha seda Ühendkuningriigile lubada, kuna teised partnerriigid võivad seda ka nõudma hakata

Kõige rohkem küsimusi tekitab vabaturu tulevik. Lahkudes Euroopa Liidust, lahkub Ühendkuningriik ühtsest turust ning siin neil on kolm võimalust edaspidiseks tegevuseks. Esiteks võib Ühendkuningriik liituda Euroopa Majanduspiirkonnaga, nagu tegid seda Norra, Iirimaa ja Lihtenštein. Sellel juhul jätkuvad kehtima neli vabadust, milleks on kauba, teenuste, tööjõu ja kapitali vaba liikumine, kuid tulevad ka lisatingimused. Samuti tähendab see, et need riigid võivad kehtestada oma tariife kaupadele, mis tulevad väljas poolt Euroopa Liitu ning olla iseseisev otsuste langetamises, mis ei kehti Euroopa Liidu partnerriikidele. Euroopa Majanduspiirkonna riigid, mis ei ole Euroopa Liidu liikmed ega kuulu Euroopa Tollilidule, võivad kehtestada oma tariifid ehk müügil on ikka piirangud. (Howe, 2018)

Teiseks lahenduseks saab Ühendkuningriik olla Ameerika ja Hiinaga võrdne ning osaleb kaubavahetuses Maailma Kaubandusorganisatsiooni liikmena. Kaubanduses kehtestatakse uued tariifid ja tollimaksud, mille osas omab Ühendkuningriik täieliku vabaduse. Ta saab ka vabaduse sõlmida kolmandate riikidega eraldi kokkulepped, mida ta ei saanud teha iseseisvalt, olles Euroopa Liidu liige. (Howe, 2018)

Viimasena, võib Euroopa Liit ja Ühendkuningriik koostada uue kokkuleppe, mis reguleeriks kaubavahetust liidu ja Ühendkuningriigi vahel. See küll võtab aega, aga on teada, et Euroopa Liit eelistab pigem erikokkulepet brittidega, kui kokkuleppeid teiste riikidega.

Iga võimaluse puhul ei ole Ühendkuningriik enam Euroopa Liidu liige, seega mõjutab see kogu liidu majandust. (Eesti Pank, 2016, lk 18) Need partnerriigid, kes olid varem Ühendkuningriigiga tihedates majandussuhetes, peavad arvestama uue kauplemiskorraga ning sellega seoses muutma enda kaubavahetust Ühendkuningriigiga. Autori hinnangul toob see kaasa majandustehingute languse nii liidu partnerriikide jaoks, kui ka Ühendkuningriigi jaoks, On teada, et Londoni ärilinnas on asutatud palju Euroopa Liidu ettevõtete peakontoreid, mis

tuleb asutada uuesti mõnes Euroopa Liidu riigis seoses Brexitiga. Selle otsene tagajärg seisneb selles, et uued kontorid asutatakse muus Euroopa Liidu riigis, kus makstakse ka sellega seoses makse. Samas ei tohi unustada, et lahkudes Euroopa Liidust, muutub Ühendkuningriik kolmandaks riigiks Euroopa Liidu elanike jaoks. See tähendab, et inimestel, kes elavad ja töötavad seal, tuleb kas hankida endale vastavad load või kolida tagasi Euroopa Liitu. Liidu jaoks tähendab see tööjõu suurenemist, need on kõrgelt kvalifitseeritud spetsialistid, kes on õppinud Ühendkuningriigis ning jäid sinna ka tööle ning võib juhtuda nii, et koduturul ei ole nende haridustasemele vastavaid töid. Teiselt poolt aga need riigid, kellel on tihe majanduslik seos Ühendkuningriigiga, satuvad ohtu kaotada need suhted, mis võib tuua kaasa paljude töökohtade vähenemist ehk töötuse tõusu. Otseseks mõjuks võib aga saada töötute inimeste sotsiaalkindlustus ehk tuleb maksta neile abiraha ning tagada, et ühiskonna hüvitised oleksid neile kättesaadavad, mis omakorda tõstab Euroopa Liidu kulutusi ning vähendab tulusid saamata maksudest.

Euroopa Liidu eelarve kujuneb partnerriikide panustest ning Euroopa liidu lepingutes on kehtestatud kindel määr kolme majandusnäitaja kohta, mille põhjal arvutatakse riikide panus eelarvesse proportsionaalselt riigi jõukusest. Iga riik maksab Euroopa Liitu 0,3% ühtlustatud käibemaksubaasist aastas, 20% tollimaksudest ning standartse protsendi oma SKP-st. Viimane on Euroopa Liidu kõige suurem tuluallikas. (European Commission, 2017b)

Mida suurem on riik, seda rohkem raha ta peab maksma Euroopa Liidule iga-aastaselt. Lähtudes Euroopa Liidu peamisest statistika allikast eurostat.ee, viib töö autor läbi analüüsi, mille käigus seletab lahti Euroopa Liidu partnerriikide panused eelarvesse. Analüüs on tehtud 2016. aasta statistiliste andmete põhjal.

Neli kõige jõukamat riiki moodustavad peaaegu 60% kogu EL eelarvest oma sissemaksetega. (Eurostat, 2018) Need on Saksamaa, Prantsusmaa, Ühendkuningriik ja Itaalia, järgnevad Hispaania, Belgia, Holland, Poola, Rootsi ja Austria. Ülejäänud 17 riiki maksavad suhteliselt vähe ehk 1.83 ja 0.07 protsendi vahel. Eesti asub nimekirja lõpus ning kogu tema sissemaks moodustab vaid 0,16% 2016. aasta eelarvest. Ühendkuningriik asub kolmandal kohal oma sissemaksete järgi. Ei tohi unustada, et osa rahast tema saab tagasi tänu korrektsooni mehhanismile. Samas on aga teada, et riigi panus kasvab iga-aastaselt majanduse kasvu tagajärjels.

Praeguses Euroopa Liidus on riike, kes maksavad liidule rohkem, kui saavad tagasi. Netomaksjad on enamasti suured Euroopa Liidu riigid kõrgema majanduse tasemega. Näiteks oli Saksamaa kõige suurem neto-maksja, panustades eelarvesse 23,3 miljardit eurot, kuid tagasi sai vaid 10,1 miljardit eurot. Seega maksis ta puhtalt Euroopa Liidule kaks korda rohkem ehk 13,2 miljardit. Järgmisena Prantsusmaa, kes maksis 81,7 miljardit eurot rohkem ning Ühendkuningriik, panustades 5,6 miljardi euro võrra rohkem. (Eurostat, 2018)

Neto-kasusaajad on vähemarenenud riigid, kes hiljuti liitusid Euroopa Liiduga. 2016. aastal said Euroopa Liidust protsentuaalselt kõige rohkem toetust Poola, Rumeenia, Kreeka ja Ungari. Nende puhas toetus moodustas 3,6 kuni 7,1 miljardit eurot. (European Commission, 2017b)

Vaatamata sellele, et Eesti on saanud suhteliselt palju toetusraha Euroopa Liidust, moodustas see väga tagasihoidliku osa kogu Euroopa Liidu eelarvest. 2016. aastal saime 6,7 miljardit eurot, mis moodustas 0,49% terve liidu kulutustest 2016. aastal. Eesti sissemaks 2016. aastal oli aga 0,03 miljardit eurot ehk 0,2% kogu liidu tuludest. Seega Eesti on ka neto-kasusaaja, kuid tema osa on üks väiksematest võrreldes teiste riikidega. (European Commission, 2017b)

Brexit mõjutab Euroopa Liitu nii majanduslikult kui ka poliitiliselt ning otsuse läbirääkimised alles tulevad. Üleminekuperiood on keeruline ja väga mahukas. On teada, et oma viimases kõnes enne protsessi peatamist nõudis Euroopa Liit, et Ühendkuningriik maksaks temale määratud panused kuni 2020. aastani ehk kuni kehtib 2014-2020. aastate finantsraamistik. Sellel juhul ei muutu eriti midagi lähema kahe aasta jooksul, kuid järgmise finantsraamistiku loomine võtab palju rohkem aega ja jõupingutusi. (European Parliament, 2017, lk 14)

Autor analüüsib teoreetilist mõju peale Ühendkuningriigi lahkumist. Seoses sellega võib tõdeda, et brittide lahkumine tekitab augu liidu eelarves, mis viib kas kulutuste vähendamise või suurema tulu otsimiseni Euroopa Liidu jaoks ning liidu prioriteetide muutmisele.

Kui Ühendkuningriik lahkub Euroopa Liidust, tähendab see umbes 10 miljonit eurot kadu liidu eelarves iga-aastaselt. Euroopa Komisjoni poolt toodud statistikast on näha, et Ühendkuningriik saab Euroopa Liidust ligikaudu 7 miljonit eurot igal aastal. Euroopa Liit kaotab umbes 3 miljonit eurot, mis võiks olla suunatud liidu arenemisele. (European Commission, 2017b) Fiskaalse föderalismis teooria seisukohalt ei osale Ühendkuningriik enam eelarve koostamise

protsessis ega mõjuta Euroopa Liidus langetatavaid otsuseid. Seega, muutuvad Euroopa Liidu prioriteetid ja eelarve jaotus.

Euroopa Parlamendi poolt läbi viidud uuring (European Parliament, 2017, lk 18) näitab, et Ühendkuningriik peab maksma Euroopa Liidule palju rohkem, kui ta tegelikult plaanib. Ühendkuningriigi lahkumine mõjutab Euroopa Liidu eelarvet ning selleks, et eelarve defitsiidi katta, on ühendusel mitu võimalust. Esiteks võib ta tõsta saamata raha arvelt liikmesriikide sissemaksleid. Sellel juhul mõjutab see kõige rohkem suuremaid neto-maksjaid nagu Saksamaad, Prantsusmaad, Itaaliat ja Hollandit.

Brexit puudutab kõikide liikmesriikide sissemaksleid ning selle kasv on 5-8% iga riigi kohta. (European Parliament, 2017, lk 19) Seega, mõjutab Ühendkuningriigi lahkumine ka Eestit, Eesti sissemaksleid summa Euroopa Liitu kasvab. Võttes arvesse, et Eesti on üks väiksematest sissemaksjatest, on Brexiti mõju Eesti riigi eelarvele üks väiksematest. Teiseks lahenduseks võib olla katta Euroopa Liidu kulutusi ühenduse programmidega. Uuringu põhjal saab öelda, et kulud kaetakse enamasti ühise põllumajanduspoliitika arvelt. Põllumajanduspoliitika keskendub farmide ja turgude toetusele ning maaelu arengule. (European Parliament, 2017, lk 23) Seega, vähenevad sellele valdkonnale suunatud toetused kõige olulisemalt. Kõige mõistlikum on rakendada mõlemaid stsenaariume üheaegselt.

Kogu Euroopa Liidu eelarve valguses jääb liit märgatavast rahasummast ilma. See tähendab, et tuleb läbi vaadata kogu eelarve ning otsida uusi sissetuleku võimalusi, et tagada sama majandustase liidus või katta kulusid ning kehtestada rangem rahapoliitika. Mõlemad alternatiivid on teostatavad, kuid otsuse teeb Euroopa Liit. Eestit mõjutab Brexit niipalju, et Eesti sissemaksleid Euroopa Liidule kasvavad 5-8% võrra ning Euroopa Liidust saadud toetused vähenevad.

2.2 Brexiti kaudsed mõjud Eesti ja Euroopa Liidu kaubavahetusele

Peale otsest rahalist mõju, puudutab Ühendkuningriigi lahkumine ka kaudselt Euroopa Liidu kaubavahetust. Kaudne mõju avaldub läbi muutuste erinevates majanduslikutes sektorites. Peamiselt tähendab see seda, et Ühendkuningriigiga seotud valdkondades muutub kaubandus

sõltuvalt saavutatud Brexiti-järgsest kokkulepetest. Antud töös uurib autor teoreetilist mõju Euroopa Liidu ja Eesti kaubavahetusele arvestades, et Ühendkuningriik ei ole enam Euroopa Liidu ja vabaturu liige.

Tabel 2. Euroopa Liidu riikide kaupade eksport teistesse liikmesriikidesse, miljardit eurot (Eurostat, 2018; autori koostatud)

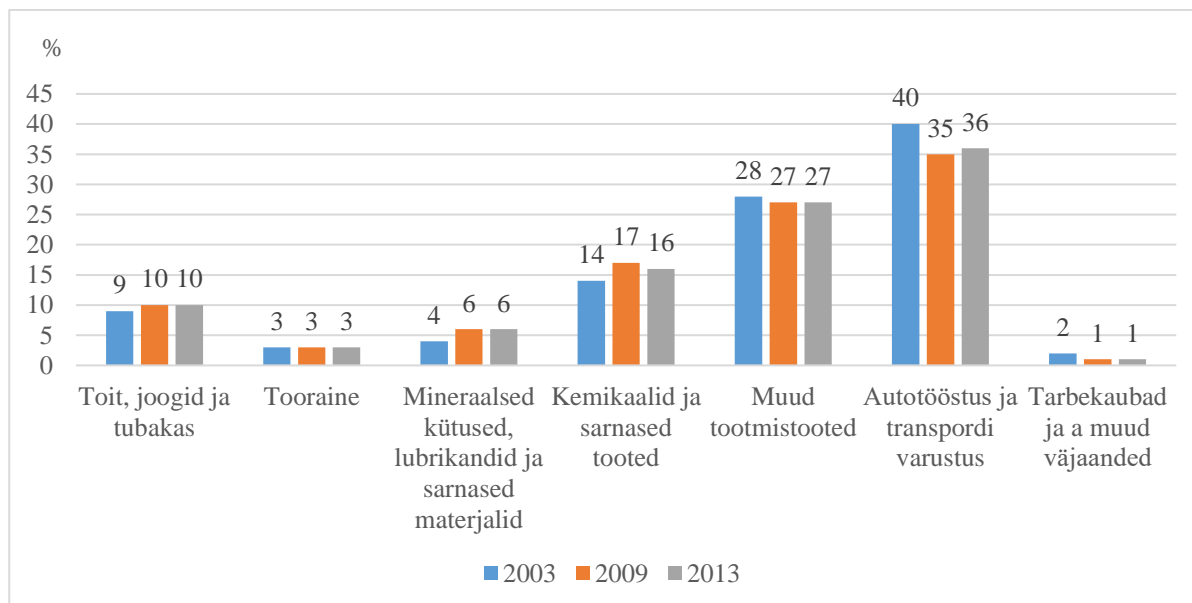
Riik	Aasta			
	2003	2009	2013	Aastane keskmine kasvumäär
Belgia	51	65	101	6
Bulgaaria	2	4	8	11
Tšehhi Vabariik	5	12	24	13
Taani	17	22	33	6
Saksamaa	231	300	505	7
Eesti	1	2	3	12
Iirimaa	31	32	52	4
Kreeka	4	7	12	9
Hispaania	34	49	89	8
Prantsusmaa	115	130	188	4
Horvaatia	2	3	4	7
Itaalia	97	121	187	6
Küpros	0	0	1	14
Läti	1	2	3	17
Leedu	2	4	9	12
Luksemburg	1	2	2	6
Ungari	6	12	17	9
Malta	1	1	1	2
Madalmaad	51	80	125	8
Austria	20	27	41	6
Poola	8	20	37	13
Portugal	5	8	14	8
Rumeenia	4	7	14	12
Sloveenia	3	4	7	9
Slovakkia	3	6	10	12
Soome	19	20	22	1
Rootsi	37	39	52	3
Ühendkuningriik	110	114	230	6

Ühendkuningriik on tähtis ja pikaajaline Euroopa Liidu liige ning Euroopa Liidu riigid teevad temaga tihedat majanduslikku koostööd. Eurostati järgi on Ühendkuningriik üks kuuest majanduspartneritest, kelle kaubavahetus teiste Euroopa Liidu riikidega on ületanud 100 miljardit eurot 2015. aastal (Eurostat, 2018).

Tabelist nr. 2 on näha, et kõige rohkem tooteid vahetatakse Saksamaal, järgnevad Ühendkuningriik, Prantsusmaa, Itaalia, Holland ja Belgia. Samas asub Ühendkuningriik kolme kõige suurema majanduspartneri hulgas kümne Euroopa Liidu riigi jaoks ning asub peamiselt kas teisel või kolmandal kohal peale Saksamaad. Seega, peamised Euroopa Liidu riigid, millega kauplevad Ühendkuningriigi ettevõtted on Hispaania, Taani, Saksamaa, Itaalia, Küpros, Malta, Holland, Poola, Rootsi ja Iirimaa. Nagu on näha, peamised kaubanduspartnerid on tavaliselt kas suured riigid või territoriaalselt kõige lähedasemad.

Lähtudes Eurostati (2018) statistikast, impordib Ühendkuningriik Euroopa Liidust 116 miljardi euro eest kauba ning see on suurim number Euroopa Liidus 2016. aasta andmetel. Lähtudes ülalloodud andmetest võib tõdeda, et Ühendkuningriik on oluline kaubanduspartner vähemalt kümme riigi jaoks ning mängib olulist rolli Euroopa Liidu siseses kaubavahetuses. Lahkudes Euroopa Liidust, muutub kaubavahetus Ühendkuningriigiga raskemaks ning on võimalus, et majandustase langeb vähemalt brittide peamistes partnerriikides. Lähtudes suhtelise eelise teooriast, tähendab Brexit, et vabaturul ei ole enam Ühendkuningriiki ning Euroopa Liit peab otsima kas uued turud, või tootma arvestama raskema bürokraatiaga Ühendkuningriigiga kaubavahetuses. Samuti võib see omakorda tõsta partnerriikide tootmiskulusid, kuna ressursse on raskem kätte saada.

Euroopa Liidu sisene kaubandus koosneb peamiselt tööstusest – 80% kogu toodetest, kus 36% sellest moodustab auto- ja mootoritööstus, 27% kuulub muude tööstustoodetele ning 16% moodustab keemiatööstus. Ülejäänud 19% koosneb põhitoodetest, millest 10% moodustab söögid ja joogid, 6% energiatooted ning 3% tooraine. (Eurostat, 2018)

Joonis 5. Euroopa Liidu sisene kaupade ekspordti osakaal kogu ekspordis (Eurostat, 2018; autori koostatud)

Peamised tooted, mida eksporditakse ja imporditakse Euroopa liidu ja Ühendkuningriigi vahel 2016. aastal on autod, keemiatooted, elektroonika, toit, masinad ja varustus. Võrreldes teiste riikidega moodustab Ühendkuningriigi kaubanduse osa 6-10 % kogu toodete kaubandusest. See on suur osa, võttes arvesse kõik 28 riiki. Võrreldes riikide osatähtsust protsendiliselt kaubeldakse rohkem vaid Saksamaal, Belgias, Hollandis, ja Prantsusmaal. Seega, muutub kaubavahetus nendes sektorites, kuna kaob vabaturust seal varem olnud Ühendkuningriigi ulatuslik turg ning see võib tuua tööstuse, tootmistoodete ja kemikaalide sektorites kaubavahetuse languse.

Muutudes kolmandaks riigiks, muutub Ühendkuningriigi ja Euroopa Liidu riikide vaheline kaubandus raskemaks. Kõige rohkem mõjutab lahkumine suuremaid sektoreid, millisteks on autotööstus, keemiatoodet, elektroonika, toit ning masinad ja varustus. Nendes valdkondades tegelevad ettevõtted peavad hakkama arvestama turupiirangutega ning tollimaksudega, mis kaasnevad vabaturu kaotamisega. Arvudes tähendab see, et kuni 10% nende toodangumahule kehtestatakse tollitariifid ning kaubavahetus muutub kallimaks. Samas on Ühendkuningriigist Euroopa Liitu eksporditud kaup teisel või kolmandal kohal kogu impordist vähemalt kümne riigi jaoks. Kui kaob ära vabaturu eelis, peavad need riigid kas maksma rohkem samade toodete eest või otsima uued kaubanduspartnerid Euroopa Liidust.

Tabel 3. Euroopa Liidu sisene riikide kaubavahetus, miljonit eurot (Eurostat, 2018; autori koostatud)

Riigid	Mootorsõidukid ja pool-treilerid		Kemikaalid ja keemiatooted		Autotööstus ja transpordivarustus		Arvutid, elektroonika ja optilised toote		Toidutooted	
	mln eur	%	mln eur	%	mln eur	%	mln eur	%	mln eur	%
Kokku	851,1	100	568,2	100	522,4	100	510	100	446,9	100
Belgia	671,8	7,90	785,4	5,5	287,0	5,5	177,6	3,5	382,3	8,6
Bulgaaria	1,9	0,2	2,7	0,5	2,9	0,6	1,8	0,4	2,7	0,6
Tšehhi Vabariik	43,4	5,1	13,2	2,3	23,8	4,6	27,3	5,5	9,2	2,1
Taani	7,3	0,9	6,9	1,2	13,8	2,6	9,1	1,8	13,6	3
Saksamaa	204,8	24,1	117,4	20,7	134,1	25,7	10,7	21	78,1	17,5
Eesti	1,7	0,2	1,0	0,2	1,3	0,3	2,7	0,5	1,3	0,3
Iirimaa	3,7	0,4	16,4	2,9	4,3	0,8	7,2	1,4	12,0	2,7
Kreeka	1,5	0,2	3,5	0,6	1,9	0,4	2,4	0,5	6,4	1,4
Hispaania	75,9	8,9	31,9	5,6	21,3	4,1	16,8	3,3	27,9	6,2
Prantsusmaa	82,7	9,7	61,1	10,8	51,6	9,9	44,1	8,7	48,	10,7
Horvaatia	1,7	0,2	1,6	0,3	1,9	0,4	1,3	0,3	2,2	0,5
Itaalia	53,1	6,2	42,8	7,5	53,3	10,3	23,9	4,7	35,2	7,9
Küpros	0,3	0	0,3	0,1	0,2	0	0,4	0,1	0,7	0,2
Läti	1,5	0,2	1,1	0,2	1,0	0,2	1,9	0,4	1,7	0,4
Leedu	2,5	0,3	3,3	0,6	2,4	0,5	2,1	0,4	3,4	0,8
Luksemburg	3,1	0,4	2,1	0,4	1,8	0,4	2,3	0,5	1,9	0,4
Ungari	28,3	3,3	9,1	1,6	15,3	2,9	17,4	3,4	7,0	1,6
Malta	0,1	0	0,2	0	0,2	0	0,4	0,1	0,4	0,1
Madalmaad	33,2	3,9	61,4	10,8	31,4	6	91,2	17,9	54,7	12,2
Austria	26,7	3,1	12,5	2,02	25,3	4,8	15,7	3,1	12,6	2,8
Poola	38,4	4,5	24,2	4,3	21,1	4	24,6	4,8	23,3	5,2
Portugal	11,9	1,4	7,4	1,3	5,1	1	5,1	1	7,4	1,7
Rumeenia	14,9	1,8	5,5	1	8,7	1,7	7,1	1,4	4,5	1
Sloveenia	7,4	0,9	3,3	0,6	3,5	0,7	1,8	0,4	2,1	0,5
Slovakkia	27,3	3,2	5,6	1	9,6	1,8	18,9	3,7	4,4	1
Soome	5,9	0,7	4,9	0,9	7,4	1,4	5,1	1	3,3	0,7
Rootsi	25,1	2,9	11,1	1,9	16,2	3,1	16,1	3,2	9,2	2,1
ÜK	79,4	9,3	38,9	6,8	33,2	6,4	37,5	7,4	35,1	7,9

Suures pildis toob Ühendkuningriigi Euroopa Liidust lahkumine kaasa kaubavahetuse languse, mis omakorda võib tõsta hindasid, lähtudes mastaabisäästu ja suhtelise eelise teooriast, kuna kindlatele valdkondadele spetsialiseeritud riik ei osale enam vabaturul.

Eestil ei ole Ühendkuningriigiga palju seoseid, ta ei ole üks meie olulisematest kaubanduspartneritest. Meie kõige peamised ekspordipartnerid on Rootsi, Soome ja Venemaa. Importidalkse kõige rohkem meie naaberriikidest Leedust, Lätist, Saksamaalt, Soomelt ja Venemaalt (Statistikaamet, 2017).

Eesti eksport 2016. aastal oli kokku 12,8 miljardit eurot, millest Suurbritanniasse läks 0,3 miljardit ehk 2,2%. Eesti import 2016. aasta andmetel moodustas kokku 13,5 miljardit eurot, millest Suurbritanniasse imporditi 0,3 miljardit eurot ehk samuti umbes 2,5%. Seega Ühendkuningriigi osakaal kogu Eesti ekspordis ja impordis jääb alla 3%. Samas 2016. aastal oli Ühendkuningriik Eesti jaoks tähtsusest 11. kaubavahetuspartner (Eesti Pank, 2016, lk 18).

Peamised eksporditartiklid Ühendkuningriiki 2016. aastal olid puit ja puittooted (29,6 %), masinad ja seadmed (21,4 %), muud tööstustooted (20,9%), paberimass ja tooted sellest (5,5%). Peamised imporditartiklid aga olid masinad ja seadmed (35%), toidukaubad ja joogid (12,9%), transpordivahendid (12,2%), keemiatooted (9,3%). (Välisministeerium, 2017)

Puidust eksporditakse enamasti puittooteid ja puitsüsi (99,9%). Puidutoodetest ekspordile läks 2016. aastal sae- ja hõövelmaterjal (20,3%), puidust kokkupandavad ehitised (17,4%), puidust ehitusdetailid (15,7%), puitmööbel ja selle osad (13,9%) ning puitgraanulid (7,4) ja ümarpuit (6,7%).

Masinate ja mehhaaniliste seadmete kaubagrupist eksporditakse Ühendkuningriiki suures osas elektrimasinaid, seadmeid ja nende osasid (90,3%) ning katlad, masinad, mehhaanilisi seadmed ja nende osasid osakaaluga 9,7%.

Muudest tööstustoodetest läheb Ühendkuningriiki peamiselt mööbel, madratisid, madratisialused, padjad ja muud mööblilisandid (98%) ning väikses koguses mängud, mänguasjad ja spordivarustus ning mitmesugused tööstustooted.

Pabermassist eksporditakse paber ja papp, paberist või papist tooted, mis moodustavad 77% kogu paberisektori ekspordist Ühendkuningriiki. Järgmisena raamatud, ajalehed, pildid ja muud trükitooted (22,2%) ning puidust või muust taimsest kuid materjalist pabermass, paberi- ja pappjäätmel osakaaluga 0,7% kogu pabertoodete ekspordist Ühendkuningriiki.

Masinate kogueksport oli 3,5 miljonit eurot 2016. aastal, millest Ühendkuningriiki eksporditi vaid 1,7%. Muude tööstustoodete eksport moodustab 5,6% kogu tööstustoodete ekspordist ning pabertoodete eksporditi 2016. aastal Ühendkuningriiki 15,9 miljonit eurot väärtuses, mis on omakorda 4,7% kogu Eesti puidust toodete ekspordist. Kokkuvõtvalt eksporditi neljas peamises valdkonnas Ühendkuningriiki kokku 223 miljoni eurot eest 2016. aasta andmetel, mis on 3,6% nelja valdkonna kogueksportist. Eesti 2016. aasta kogueksportist läks Ühendkuningriiki 2,42%, mis on suhteliselt väike kogus. (Statistikaamet, 2017)

Eesti impordib palju tooteid sisse, kuna see on efektiivsem, kui toota neid riigisiselt. Lähtudes Statistikaameti 2016. andmetest, eksporditi Eestisse Ühendkuningriigist kõige rohkem masinaid ja seadmeid, mis oli kokku 117,1 miljonit euro väärtuses ning moodustas 3,1% kogu masinate ja seadmete impordist riiki. Toidukaupadest ja jookidest vaid 4,9% on pärit Ühendkuningriigist. Transpordivahendite import moodustab 2,8% ning keemiatoodete import samuti 2,8% kogu valdkonna importist Eestisse.

Masinatest ja seadmetest imporditakse kõige rohkem Eestisse peaaegu võrdsel kogusel katlaid, masinaid, mehhaanilised seadmeid ja nende osad (55,8%) ning elektrimasinaid ja –seadmeid ja nende osad (44,2%). Toidukaupade ja jookide laiast valikust kõige rohkem imporditakse Ühendkuningriigist erinevaid sorte vett, alkoholi ja äädikat (87%) ning mitmesuguseid toidukaupu (5,4%). Transpordivahenditest viiakse Eestisse enamasti maismaatranspordivahendeid, v.a raudteeveeremeid ja tramme, ja nende osad osakaaluga 93,6% kogu impordist. Järgnevad lennuaparaadid, kosmoselaevad ja nende osad (5,8%) ning raudtee- ja trammivedurid ja nende osad (0,5%). Keemiatoodetest kõige populaarsem imporditud kaup on farmaatsiatooted (27%), park- ja värvainete ekstraktid ning eeterlikud õlid, parfümeeria- ja kosmeetikatooted sarnase osakaaluga 16%.

Kogu masinate ja seadmete impordist Eestisse moodustas Ühendkuningriigi osa 3,1%. Toidukaupad ja joogid omakorda 4,9%. Transpordivahendite import Ühendkuningriigist 2016.

aastal oli 2,8% kogu impordist ning keemiatoodete osa moodustas 2,7%. Kogu nelja suurema valdkonna import Eestisse oli 2016. aastal 229,7 miljonit eurot, mis oli 3,2% kogu nende valdkondade impordist. Kogu import Ühendkuningriigist 2016. aastal moodustas vaid 2,48% kogu Eestisse imporditud kaupadest. (Statistikaamet, 2017) Lähtudes ülaltoodud andmetest väidab autor, et Eesti Ühendkuningriigi vaheline kaubandus on väike ning Brexitiga seoses tulenevad mõjud on samuti väikesed.

Tabel 4. Eesti väliskaubandus Ühendkuningriigiga, 2016. a., miljonit eurot. (Statistikaamet, 2017; autori koostatud)

Kauba eksport	Kogueksport	Ühendkuningriik	%
Puit ja puittooted	1 210,2	85,5	7,1
Masinad ja seadmed	3 491,8	61,5	1,7
Muud tööstustooted	1 071,5	60,1	5,6
Paberitooted	335,4	15,8	4,7
Kokku	6 108,9	223,0	3,7
Kogueksport	11 904,7	288,3	2,4
Kauba import	Koguimport	Ühendkuningriik	%
Masinad ja seadmed	3 770,5	117,1	3,1
Toidukaubad ja joogid	816,2	40,4	4,9
Transpordivahendid	1 443,3	40,9	2,8
Keemiatooted	1 124,7	31,3	2,8
Kokku	7 154,7	229,7	3,2
Koguimport	13 513,8	335,6	2,5

Ühendkuningriikide lahkumine mõjutab ka tööhõivet. Kõik need ettevõtted, kelle töö on rahvusvaheline ja on seotud teiste Euroopa Liidu liikmesriikidega, peavad muutma oma töösüsteemi, mis võiks olla liiga kulukas nende jaoks ning paremaks lahenduseks on töömahu ja töötajate arvu vähendamine. Teisest küljest mõjutab see liikmesriikide firmasid, kes teevad koostöö Ühendkuningriigi ettevõtetega. Kogu liidu majanduse valguses tähendab see tehingute ja rahavoogude langust.

Toetudes ülaltoodut statistikale ja selle analüüsile, järeldeb autor, et Eesti kaubavahetus Ühendkuningriigiga moodustab alla 3% kogu väliskaubanduse väärtusest, mis on suhteliselt väike näitaja. Samuti, toetudes Eesti Panga andmetele, Eesti kaupa ja teenuste kaubavahetus Ühendkuningriigiga moodustab umbes 3% SKPst. (Eesti Pank, 2016, lk 18)

Ühendkuningriigiga väliskaubanduse osakaal ei oma olulist rolli Eesti kaubanduses ning võib järeltada, et ei avalda suurt mõju kaubanduse valdkonnale. Teiste sõnadega, Ühendkuningriigi lahkumine Euroopa Liidust ei ole märgatav Eesti kontekstis.

Euroopa Liidu kontekstis on Ühendkuningriigi lahkumine Euroopa Liidust märgatav. Ühendkuningriik on oluline kaubavahetuspartner vähemalt ühe kolmandiku Euroopa Liidu partnerriikide jaoks ning Brexit mõjutab liidu sisest kaubavahetust ning riikide jõupositsioone, kuna Ühendkuningriigid on üheks majanduse eestvedajaks liidus. Kui Ühendkuningriik ei osale enam kaubavahetuses teiste Euroopa Liidu riikidega võrdses positsioonis, puudutab see Euroopa Liidu Ühendkuningriigiga kaubavahetuse olulisemaid sektoreid, kuna ei ole enam vaba ligipääsu Ühendkuningriigi turule, selle ressurssidele ja seal asuvatele partneritele. See omakorda võib tõsta Euroopa Liidu partnerriikide ettevõtete kulutusi ning tootmis- ja kaubandusvõimalusi.

KOKKUVÕTTE

Euroopa Liit on majandus ja poliitiline liit, mis koosneb hetkel veel 28 partnerriigist, mille seas on ka Ühendkuningriik. Ühendkuningriik on üks Euroopa Liidu olulisem liikmesriik, kellega on tihedad majandussuhted kõikidel liidu riikidel. Olles Euroopa Liidus, saab riik osa liidu ühisturust, mis on olnud suureks toeks majanduse arenemisel. 2016. aastal otsustas Ühendkuningriik lahkuda Euroopa Liidust. Otsus langetati rahvushääletuse käigus ning lahkumisprotsessi nimeks sai Brexit, mis on liitsõna Ühendkuningriigi nimetusest (*Britain*) ja lahkumisest (*exit*). Lahkumisprotsess on mahukas ning toob kaasa palju muudatusi Euroopa Liidu eelarves ja majanduses, kuna Ühendkuningriik muutub kolmandaks riigiks kõikide ülejäänud 27 partnerriigi jaoks.

Lõputöö teema aktuaalsus on selles, et olles Euroopa Liidu liige, panustas Ühendkuningriik oluliselt Euroopa Liidu eelarvesse oma sissemaksetega ning osales Euroopa Liidu kaubavahetuses. Teadaolevalt, maksis Ühendkuningriik umbes kaks korda rohkem liitu, kui ta tegelikult oli tagasi saanud. Ühendkuningriigi lahkumine mõjutab kogu liidu eelarvet ja kaubavahetust.

Teema uudsus on selles, et lahkumisprotsess ei ole veel lõppenud, aga protsessi mõju on oluline hinnata. Tegelikku mõju saab hinnata alles peale läbirääkimiste lõppemist. Paljud üritavad seda mõju hinnata ning erinevates allikatest on võimalik leida erinevat informatsiooni, Eestis ei ole antud teemat veel uuritud.

Põhiline probleem, mis on seotud Ühendkuningriigi lahkumisega Euroopa Liidust, seisneb selle riigi kaubavahetuse ja eelarve mõjus, mida on raske hinnata. Ühendkuningriik on oluline partnerriik liidu jaoks, mille otsused mõjutavad kindlasti liidu eelarve jaotamist ning kaubavahetust tervikuna.

Lõputöö eesmärgiks oli analüüsida Ühendkuningriigi Euroopa Liidust lahkumisega kaasnevaid mõjusid Euroopa Liidu ja Eesti eelarvele ja kaubavahetusele. Töö eesmärgi saavutamiseks püstitati neli uurimisülesannet.

Esimeseks uurimisülesandeks oli anda ülevaade suhtelise eelise ja mastaabisäästu teooriatest, millistes on ehitatud vabaturg. Euroopa Liidu vabaturg on rajatud nelja vabaduse põhjal,

milleks on inimeste, kaupade, teenuste ja kapitali vaba liikumine liidu piirides. Vabaturu olemus annab riikidele rohkem võimalusi kaubavahetuseks, mis omakorda põhineb suhtelise eelise ja mastabisäästu teooriates. Suhtelise eelise teooria kirjeldab, miks riikidel on kasulikum spetsialiseeruda ning kaubelda omavahel. Spetsialiseerumine on võimalik vaba turu tingimusel, kus kaubavahetus on vaba ning riik omab suhtelist eelist mingi toode tootmisel teiste riikide ees. Selline kaubavahetus tõstab mõlema osapoolte majandust. Mastaabisäästu efekt tuleb esile vabaturu tingimustel. Avatud turg võimaldab ettevõtetel langetada toodetud ühiku hinda tänu võimalustele, milleks võib olla suurem nõudlus, varuosade suurem valik, hinnasoodustused või tööjõu kättesaadavus.

Teiseks uurimisülesandeks oli anda ülevaade Euroopa Liidu eelarve koostamise ja jaotamise põhimõtetest, lähtudes fiskaalse föderalismi teooriast. Fiskaalset föderalismi käsitletakse selleks, et kirjeldada riigi poliitilist ülesehitust, kuid see peegeldab ka Euroopa Liidu rahanduse loogikat. Fiskaalne föderalism eelarve kontekstis tähendab olukorda, kus raha kogutakse ühe organisatsiooni kätte, kes jaotab seda teiste institutsioonide vahel, lähtudes liidu prioriteetidest. Euroopa Liidu eelarve koostatakse kuueks aastaks, jälgides subsidiaarsuse ja proportsionaalsuse printsiibe. Raha kogutakse liikmesriikidelt, lähtudes nende majandustasemest ning jagatakse samal põhimõttel ehk Euroopa Liit toetab vähem arenenuid riike rikkamate arvelt.

Kolmandaks uurimisülesandeks oli analüüsida Brexiti otsesest mõju Euroopa Liidu ja Eesti eelarvetele. Ühendkuningriigi lahkumine mõjutab otseselt Euroopa Liidu eelarvet, kuna Euroopa Liit jääb Ühendkuningriigi sisse maksetest ilma. Samas aga ei pea liit Ühendkuningriiki enam toetama. Ühendkuningriik on üks rikkamatest liikmesriikidest liidus ning lahkumine vähendab liidu eelarvet, mis omakorda tähendab vajadust uute sissetulekute otsimiseks, kulude katmiseks. Euroopa Liidu jaoks tähendab see eelarve jaotuse muutust. Lahkumisprotsess mõjutab kaubavahetust Ühendkuningriigiga, kuna muutudes kolmandaks riigiks, on riigil võimalus kehtestada oma tariifid ja piirangud. Eestile ei avalda lahkumine märgatavat mõju, kuid tähendab Euroopa Liidust saadud toetuste vähenemist ning sisse maksete kasvu.

Neljandaks uurimisülesandeks oli analüüsida Brexiti kaudset mõju Euroopa Liidu ja Eesti kaubavahetusele. Euroopa Liidu jaoks muutub Ühendkuningriik kolmandaks riigiks, mis

tähendab et kogu kaubavahetuse peale kehtestatakse tollimaksud. Kõige rohkem mõjutab Ühendkuningriigiga kaubavahetuses suuremaid sektoreid, millisteks on autotööstus, keemiatooted, elektroonika, toit ning masinad ja varustus. Autori hinnangul langeb kaubavahetus ning tõusevad kulud nendes sektorites, mis mõjutab ka tööhõivet. Eesti kaubavahetus Ühendkuningriigiga on alla 3% kogu Eesti ekspordist ja importist ning see ei avalda märgatav mõju Eesti riigile.

Valitud teema Brexiti mõju Euroopa Liidu ja Eesti kaubavahetusele ja eelarvele hõlmab endas palju aruteluteemasid ning Brexiti mõju Euroopa Liidule ei jää nähtamatuks. Edaspidiseks uurimiseks võib analüüsida Euroopa Liidu uue mitmeaastase finantsraamistiku muutust ning viia läbi põhjalikku analüüsi Eesti eelarve muutustest seoses Brexitiga.

SUMMARY

The name of the graduation paper is „The Impact of Brexit on the European Union and Estonian trade and budget”. The total graduation thesis is 44 pages. The work main thesis is that Brexit, which means the process of United Kingdom leaving the European Union, is long process, which is difficult to estimate. The purpose of the work is to analyze the possible impact of Brexit on the European Union and Estonian budget and trade. The topic is actual since United Kingdom decides to leave European Union in 2016 year and negotiations are not still finished. United Kingdom has always been one of the most important countries in the European Union and Brexit will definitely affect the union’s budget and trade.

For the purpose of the research author explains the matter of European Union’s open market, connecting this with the theories of economies of scale and comparative advantage. By using these theories, it is possible to estimate the effect of Brexit on the European Union and Estonian trade. In order to estimate the possible effect on the budget the paper explains how does the European Union’s budget built using the theory of fiscal federalism. The theory of fiscal federalism allows us to see what will change Brexit in the European Union budget.

The main findings show that leaving the UK has a significant impact on the EU's budget and its allocation to partner countries. For Estonia, this means a decrease in the contribution from the European Union and an increase in contributions. The United Kingdom is an important trade partner for the European Union and its departure affects the most the automotive industry, production and chemicals sectors, and at least ten EU member States’ trade relationships. For Estonia, the United Kingdom is not one of the major trading partners and Brexit does not have a big influence on the Estonian market. The results can be used for analyzing a new multiannual financial framework for the European Union and for the thorough analysis of changes in the Estonian budget in relation to Brexit for analysis.

VIIDATUD ALLIKATE LOETELU

Carbaugh, R. J., 2017. *International Economics, Sixteenth edition*. Boston: Cengage Learning.

Eesti Maaülikool, 2013. *Õpiobjekt Alternatiivsed kaubandusteooriad. Masstootmise efekt*. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://teooriad2.weebly.com/masstootmise-efekt.html> [Kasutatud 27.04.2018].

Eesti Pank, 2016. *Rahapoliitika ja majandus 3/2016*. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://www.eestipank.ee/publikatsioon/rahapoliitika-ja-majandus/2016/rahapoliitika-ja-majandus-32016> [Kasutatud 14.05.2017].

Euroopa Komisjon. Eelarve peadirektoraat, 2014. *Eli 2014. Aasta eelarve lühiülevaade =Põhiandmed El eelarve kohta*. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:197467> [Kasutatud 08.12.2017].

European Commission, 2014. *The EU's own resources*. [Võrgumaterjal] Leitav: http://ec.europa.eu/budget/mff/resources/index_en.cfm [Kasutatud 23.11.2017].

European Commission, 2017a. *Annual Report 2016 on Subsidiarity and Proportionality*. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2017:600:FIN> [Kasutatud 27.04.2018].

European Commission, 2017b. *EU expenditure and revenue 2014 – 2020*. [Võrgumaterjal] Leitav: http://ec.europa.eu/budget/figures/interactive/index_en.cfm [Kasutatud 03.03.2018].

European Commission, 2018. *Overview MFF 2014-2020*. [Võrgumaterjal] Leitav: http://ec.europa.eu/budget/mff/index2014-2020_en.cfm [Kasutatud 27.04.2018].

European Parliament, 2017. *Research for AGRI Committee – Possible impact of Brexit on the EU budget and, in particular, CAP funding*. [Võrgumaterjal] Leitav: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/602007/IPOL_STU\(2017\)602007_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/602007/IPOL_STU(2017)602007_EN.pdf) [Kasutatud 02.05.2018].

European Union, 2018. *Budget*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://europa.eu/european-union/topics/budget_en [Kasutatud 27.04.2018].

Eurostat, 2018. *Intra-EU trade of the most traded goods*. [Võrgumaterjal] Leitav: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Intra-EU_trade_in_goods_-_recent_trends [Kasutatud 04.03.2018].

Howe, M., 2018. *Staying in the EU Customs Union after Brexit*. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://lawyersforbritain.org/staying-in-the-eu-customs-union-after-exit> [Kasutatud 27.04.2018].

Kowalski, P., 2011. Comparative Advantage and Trade Performance: Policy Implications. *OECD Trade Policy Papers*, 121. Paris: OECD Publishing. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5kg3vwb8g0hl-en.pdf?expires=1526626141&id=id&accname=guest&checksum=410A22672A6CE3E487E802A39D065F55> [Kasutatud 14.05.2017]

Krugman, P. R. & Obstfeld, M., 2009. *International Economics: Theory & Policy. Eighth edition*. Princeton & Berkeley: Addison Wesley.

OECD, 2011. *Globalisation, Comparative Advantage and the Changing Dynamics of Trade*. [Võrgumaterjal] Leitav: https://read.oecd-ilibrary.org/trade/globalisation-comparative-advantage-and-the-changing-dynamics-of-trade_9789264113084-en#page30 [Kasutatud 18.05.2018].

Pearson, 2017. *Comparative Advantage and the Gains from International Trade*. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://www.pearsoncanada.ca/media/highered-showcase/multi-product-showcase/showcase-websites-4q-2012/hubbard-micro-ch07.pdf> [Kasutatud 27.04.2018].

Prakash, C., 2012. *Theory of Fiscal Federalism: An Analysis*. Jaipur: Amity University. [Võrgumaterjal] Leitav: https://mpr.ub.uni-muenchen.de/41769/1/MPRA_paper_41769.pdf [Kasutatud 04.03.2018].

Silberg, U., 2014. *Euroopa Liidu rahandus*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.

Statistikaamet, 2016. *Eesti statistika aastaraamat 2016*. Tallinn: Statistikaamet.

Statistikaamet, 2018. *VK2: Kaupade eksport ja import kaubagrupi (KN 2-kohaline kood) ja riigi järgi (kuud)*. Tallinn: Statistikaamet.

Zachar, K., 2017. Fiscal federalism. *International Journal of Public Administration, Management and Economic Development*, 2(2), pp 33-42. [Võrgumaterjal] Leitav: http://www.fves.eu/files/IJPAMED_vol_2_no_2.pdf [Kasutatud 03.03.2018].

Välisministeerium, 2017. *Eesti ja Ühendkuningriigi majandussuhted*. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://vm.ee/et/eesti-ja-uhendkuningriigi-majandussuhted> [Kasutatud 22.03.2018].